

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

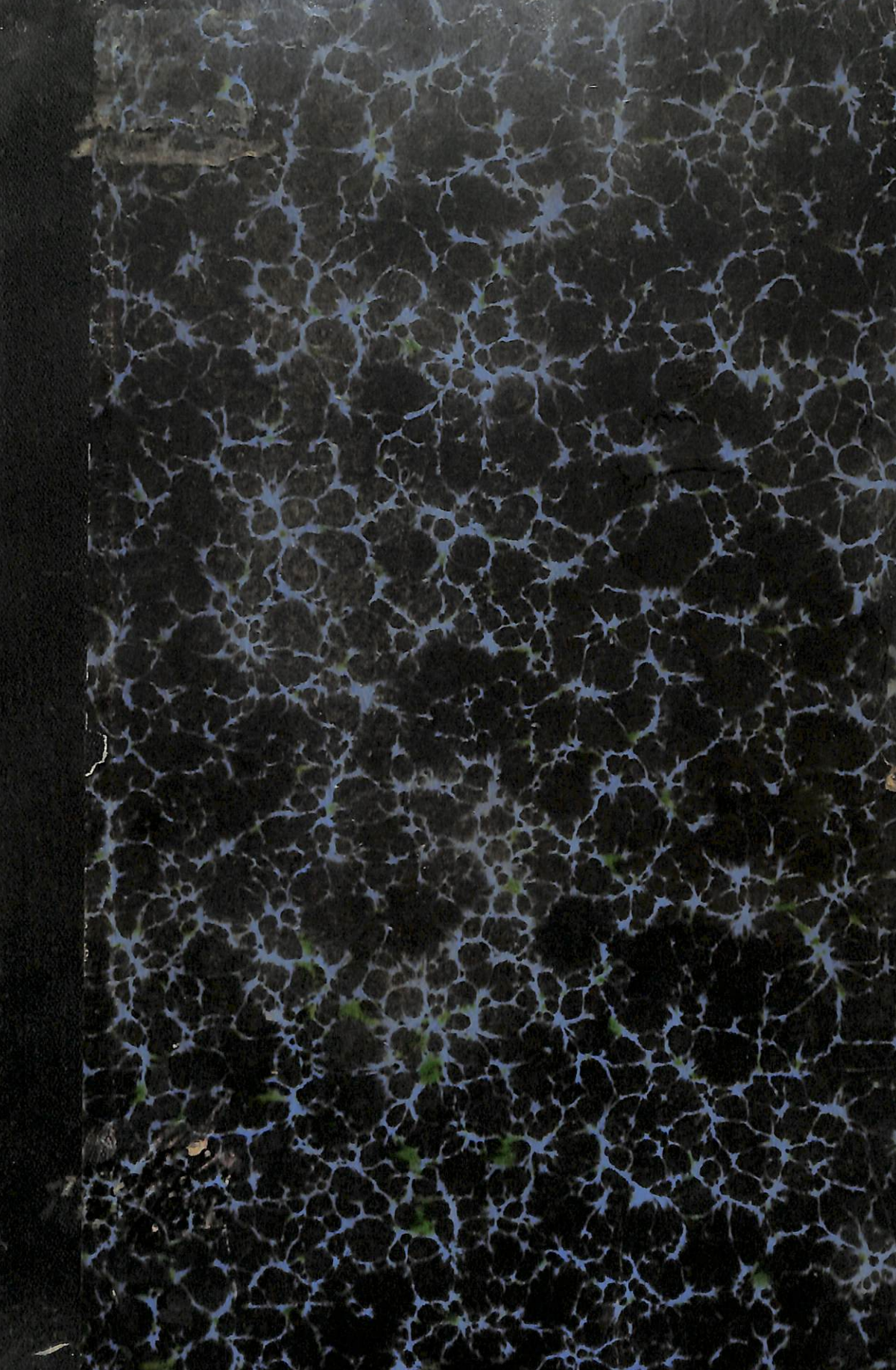
Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

01 MAR 2010

Հրատարակութիւն Ն. Մասիճեանի

Բ. Շ Տ Ե Ր Ն

ՀԻԻԱՆԴ ՄԱՐԴԸ

ԿՈՒԼՏՈՒՐԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ ԹԻՒՐԲԻԱՅԻՑ

Թարգ. Լ. ԲԱԲԱՅԵԱՆԻ

ԹԻՖԼԻՉ

Էլեբերաճաճ սպարան «ՀԵՐՄԷՍ» ընկեր.,
Մազարեան փողոց 15.

1905

114

12 JUL 21

351.24
2795
48 5

№ 9341

Р. С С С Р

ՀԻՒԱՆԴ ՄԱՐԴԸ

ԿՈՒՆՏՈՒՐԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ ԹԻՒՐԳԻԱՅԻՑ

1004
14792

Թարգ. Լ. ԲԱՐԱՆՆԻ

(Արտատպած «Մոնիթ»-ից)

Հրատարակութիւն Ն. Մաշինեանի

Ք Ի Ֆ Լ Ի Ս

Էլիֆսուարձ Տպարան «ՀԵՐԱՐԷՍ» ԸՅԿ-

Մոզպետան փող. № 15

(124)

Р. 120
2005

15 JUL 2013

39.409

Մ Դ Յ Զ Յ Ա

ԶԲԳՄՄ ԳԵՄԻՈՆ

ՅԳՅԱԳԳԴԴԳ ԳԳԴԳԳԳՅԱՓ ԵՄԵՄԳՈՅԻՈՐ

Дозволено цензурою Тифлисъ 1905 г. 26-го августа.

(պատմական հասարակ)

գրքագրության մասին

Մ Դ Յ Զ Յ Ա

Մ Դ Յ Զ Յ Ա

Մ Դ Յ Զ Յ Ա

(ԿԵՂ)

բնական հատկությունները և արտադրության մասին

ՀԻՒԱՆԴ ՄԱՐԴԸ

(Բ. ՇՆԵՐԵՐ)

Կոստանդնուպոլսի պատկերներ թիւրքիայից

Ա.

Ոստիկանութիւնը և լրտեսութիւնը Արգուլ Համիդ Բ-ի տեսութեան մէջ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Կոստանդնուպոլսի ֆիզիոնոմիան: Նախանձ հացի համար: Արգարազատութիւն: Ոստիկանութիւնը և նրա ոստիկանները: Իմ բարեկամ Սանին սուլթանի անձնական (Leib) ոստիկանը: Այց ոստիկանութեան նախարար Նազիմ փաշային: Ներկայ ոստիկանութեան կազմակերպութիւնը: Զափթիաներ, գողեր և ընկերութիւն: Կէս-ոստիկանութիւնը: Բէգլի, հաճալ, քայքայի և թուլումբաչի: Դիսցիպլինայի բացակայութիւնը վարչական բոլոր մասերում: Լրտեսութիւնը: Պալատական լրտեսներ: Պատմական ուղղութիւններ: Լրտեսութեան բնաստութիւնը թիւրքիայում: Սուլթան Մուրադի կալուք լրտեսների դէմ: Լրտեսութեան յաղթանակը Արգուլ Համիդի օրով: Լրտեսների առաջնորդ Ահմեդ Ջելալեդդինի մրցութիւնը Քասրիի հետ: Ազատութեան հերոսից լրտես կամ Նազիբ բէյի պատմութիւնը: Ալբանական լրտես Մէհմեդ Ռասսիմի կարիերան: Լրտեսութեան մի գուարձալի պատմութիւն:

Կ. Պոլսի աշխարհիս ամենավիթխարի բազաքներից մէկն է:

Օսմանեան տէրութեան մայրաքաղաքը տարածուած է Սև ծովից մինչև Մարմարա ծովը, Բոսֆորի և Ոսկեղջուրի վրայ: Նա իր բազանքների մէջ սեղմուած է մի կտոր Ասիա և մի կտոր Եւրոպա: Կ. Պոլսի ոտքերի տակ փռուած են քսան արուարձաններ բազմազան ազգաբնակչութիւններով, որոնք բազկացած են թիւրքերից, քրդերից, յոյներից, հայերից, հրէաներից, պարսիկներից, թաթարներից, վնչուներից և վերջապէս Լեռնապահներից ու ամերիկացիներից:

Ո՞վ է հաշուած այն ազգերը, որոնք այնտեղ միասին ապրում են, կամ թ՞վ կարող է թուել այն անվերջ խմբերը, որոնց

վրայ կրկին բաժանուժ է իւրաքանչիւր ազգ: Ամեն մի ազգ կարելի է հեշտութեամբ հարիւր՝ միմիանցից տարբեր դասակարգերի բաժանել և մարդ զեռ ստիպուած կը լինի այդ հարիւրաւոր դասակարգերն էլ բազմաթիւ ստորաբաժանումներ վերածելու:

Կ. Պօլսոմ ապրում են զանազան տարրեր և խառնուածքներ: Դրանք բոլորն էլ միայն մի բանով նրման, հաւասար են միմիանց: Միևնոյն է ինչ ազգի կամ ինչ դասակարգի էլ նա պատկանելիս լինի, միշտ աշխատում է ուրիշի հաշուով ապրել: Այդ բանը կարելի է վկայել մեծ վեզիբից սկսած մինչև ամենավերջին բեռնակիր-համալի վերաբերմամբ. այդպէս է վարուժ եւրոպական ամենապատուաւոր գեսպանից մինչև եւրոպացի ամենաողորմելի բազդախնդիրը:

Թիւրքին ընդհանրապէս զեռ ևս անծանօթ է այն գաղափարը, որին մենք հայրենասիրութիւն ենք կոչում: Նա ունի միայն կրօնական հաւատարմութիւն կամ աւելի ճիշտն ասած կրօնական մոլեռանդութիւն: Խալիֆան նրա համար մինչև այժմ միշտ բարձր է եղել, քան սուլթանը, իսլամը աւելի բարձրը, քան օսմանեան տէրութիւնը՝ օսմանականութիւնը: Եթէ երբ և իցէ խալիֆայութիւնը սուլթանութիւնից բաժանուի, այն ժամանակ թիւրքերի աչքում ներկայ Սուլթան-խալիֆը երկրիս վրայ Աստուծոյ ստուերը, հազիւ ստուերի ստուերը լինի:

Եթէ որեւէ արար Ստամբուլ է գալիս և Իլդըզ-Քիօշկուժ սուլթանի պալատում տեղ է գտնում, այն ժամանակ նա ամենից առաջ աշխատում է թիւրքին ճնշել: Սիւննի թիւրքն էլ իր կողմից է ատում ու հալածում շիա սլարակին: Քուրդ համալը հայ բեռնակիրն սպանեց ոչ թէ բազաքական-հայրենասիրական հիմունքներից զրոգուած, այլ միմիայն իր հացի մրցակցից ազատուելու համար:

Կաթոլիկ հայը՝ լուսաւորչական և բողոքական հային աւելի արիւննուշտ կերպով է հալածում, քան քուրդը, յոյները, սերբերը, բուլղարները, սև լեռնցիք և վալախները, չնայելով որ միևնոյն կրօնն ունին քրիստոնէային, բայց այնուամենայնիւ միմիանց վերաբերմամբ մահացու թշնամիներ են: Էլ չեմ ուզում ասել եւրոպական տարբեր ազգութիւնների ժասին:

Ճշմարտն եմ ասում, բոլորովին զարմանալի չէ, որ այնտեղ բարքերը վայրենացել և պատուի գաղափարները շփոթուել են:

Արգարագատութիւնը չէ կարող կուսակցութիւններից բարձր կանգնել: Նա ոչ թէ ոյժ է ներկայացնում, այլ ուժաս-

պատութիւն՝ թուլութիւն: Նա ներկայացնում է ոչ թէ մի ամբողջութիւն, այլ բարբարոսական մի կարկատան:

Կ. Պոլսում բացի զբանից իւրաքանչիւր հիւպատոսարան ունի իր յատուկ գատաւորութիւնը և ծաղրում է թիւրքական գատաւորները և օրէնքները:

Իսկ թիւրք զարմանալի կառավարութիւնը և նրա պալատական քաղաքագէտները, Տէր Աստուած, միթէ զբանցից էլ աւելի տարօրինակ բան կարող է լինել: Այդ թիւրքական կառավարութեան միևնոյնները, ոչ այլ ինչ են եթէ ոչ երկիւղից ձուլուած բռնակալութիւն: Նորմալ զրութեան մէջ չեն գտնուում նաև տեղական կամ օտար պետութիւնների զիպլոմատները, որոնք այսօր ամեն ինչ ուրանում են, ինչի համար նրանք երեկ նոյնիսկ երդուել են: Եւ սրանից էլ ըստ ինքեան հասկանալի է, թէ իսկապէս ի՞նչ կարող է լինել թիւրքական տէրութեան ոստիկանութիւնը:

Ահա ձեզ ոստիկանութեան միևնոյնը: Չնայելով որ նա ներքին գործոց նախարարին է հպատակում, բոլորովին ուշադրութիւն չէ դարձնում ոչ միայն նրա, այլ և նոյնիսկ մեծ վեզիրի վրայ: Նա շարունակ որոգայթներ է լարում երկուսի դէմ և զրա համար էլ նրանցից աւելի զօրեղ է: Նա տեղեկութիւններ է հաղորդում միմիայն Սէրային և միայն այնտեղից է պատուէրներ ստանում:

Անցագրային վարչութիւնը ոստիկանութեան նախարարութեան մի մասն է կազմում: Բայց այդ անցագրային վարչութեան վերատեսուչը թէզքերէ (անցագիր) բաց թողնելու ժամանակ ահագին դժուարութիւններ է ստեղծում, եթէ նոյնիսկ ոստիկանութեան միևնոյնը պատահմամբ անցագիր ցանկացողի համար երաշխաւորում է: Չէ՞ որ այդ երկու պարոնները միմիանց մահացու թշնամիներն են և զբանցից ամենափոքրը ամենաուժեղն է, որովհետև իր մեծի դէմ Սէրայում որոգայթներ է լարում:

Ներքին գործոց միևնոյնը էլ նրանից պակաս չէ: Նա էլ նոյնպէս Իլդիզ-Քիօշկում ոստիկանութեան միևնոյնը և Պերայի, Բէշիկթաշի և Սկիւտարի նահանգապետների դէմ, որոնք իր ստորազրեախները և միևնոյն ժամանակ մրցակիցներն են, ինարիզաներ է սարքում:

Իսկ զբանք բոլորը միասին գողում են պալատական ոստիկանութեան գլխաւորից՝ ալբանացի Թայիր փաշայից, որը կարգալ, մինչև անգամ իր անունը գրել չգիտէ, բայց չնայելով զբան աւելի զօրեղ է, քան վերոյիշեալ բոլոր պաշտօնեաները միասին: Ժամանակ առ ժամանակ երևան է գալիս պալատա-

կան որևէ լրտես, որը սատիկանութեան դեր է խաղում և նսյն-
խակ գործում է ընդդէմ իսկական սատիկանութեան:

Այդպիսի մի լրտես էր և մի ուրիշ՝ ալբանացի: Արդու
Կանի բէյ անունով, վայրենի հսկան, որ սուլթանի անձնական
սատիկանն էր և ամբողջ սատիկանութիւնը նրա առաջ ծուկ
էր շղթում:

Նա Սուլթանի աղջիկների անձնական սատիկանն էլ էր և
երբ այդ աղջիկները ամուսինները անհաւատարիմ դարձան,
Կանին այդ քրտակցութիւններին մէջտեղից անյայտացրեց:

Նա բարձրի մի այնպիսի բնորոշ սատիկան էր, որի նը-
մանը աշխարհս հազիւ տեսած լինի: Որովհետև նա թղթախա-
ղը և անառակութիւնը սաստիկ ատում էր, դրա համար երբե-
մըն յանկարծակի մտնում էր Պերայի անառականոցները և
թղթախաղարանները և շուայտանէրներու խաղացողներին ձեռ-
քից փողը ուժով խլում էր, սպանալով իր ատրճանակով:

Օրինակ, միանգամ նա միայն իր երկու ուղեկիցիներով մտաւ
Պերայի թիւոնէ փողոցում գտնուող Արտեմիդիա անունով
յայտնի կնալ տունը: Բայց որովհետև այդ տունը յաճախորդներ
ունէր և դիտլոմատիական մարմնի հովանաւորութիւնն էր վայե-
լում, դրա համար օտար պետութիւնները դեմադանութիւն-
ներից մէկի առաջին թարգմանը, որ մի փառաւոր և ասպիտ
մարդ էր, գնաց Սուլթանի մօտ և պահանջեց վերոյիշեալ աւա-
զակին պատժել: Սուլթանն էլ խոստացաւ թարգմանին և
Կանին կանչեց իր մօտ բացատրութիւն տալու:

— Կանի, եկ այստեղ, դու շնն Կանի, ասում է նրան
Սուլթանը: (Նա բոլորովին լուռ մօտենում է Սուլթանին): Ճիշտ
է, որ դու յարձակուել ես Արտեմիդիայի տան վրայ:

— Այո, Տէր, պատասխանում է Կանին ցածր ձայնով:

— Դու սպանացել ես այնտեղի մարդկանց ատրճանակով,
աւելացնում է սուլթանը:

— Այո, Տէր արքայ, վրայ է բերում Կանին:

— Ինչո՞ւ համար այդպէս վարուեցիր: Բեզ հարկաւոր է
պատժել, սպանում է նրան Սուլթանը մտայնում:

— Վեհափառ Տէր, ես այդպէս վարուեցի, որովհետև կար-
ծում էի թէ այնտեղ գտնուող մարդիկ, ուզում են քու գէմ պա-
ւազրութիւն կազմել:

— Այդպէս ուրեմն: Դէ՛հ այժմ կարող ես գնալ, ես քեզ կը
վարձատրեմ, Կանի բէյ, ասում է Սուլթանը ժպտալով:

Իրանից յետոյ Կանի բէյը իր քաջագործութեան համար
առատ կերպով վարձատրուեցաւ և գիշեր ու ցերեկ հսկում էր
Սուլթանի ննջարանի մօտ: Երբ նա յանաւոր անհաւատարիմ

Եթէ մի կողմ դնենք նրա միւս գժութիւնները և յա-
փշտակելու ու սպանելու վատ սովորութիւնը, այն ժամանակ
Սուլթանի այդ թիկնապահը մի բոլորովին փառաւոր և սիրա-
լիւ մարդ էր և ափսոս որ նա մի բիշ երկար չապրեց: Վերջա-
պէս սատիկանութեան յաջողուեց՝ իր համար անյարմար այդ
սատիկանակցին, որ ներում էր իր դատապարտած մարդկանց և
բանտարկել տալիս իր ազատածներին, վերջ դնելու նրա
կեանքին: Մի անգամ հրապուրեցին իմ սիրելի բարեկամ Կա-
նի բէյին Պերայի մի գինետուն մտնելու, որտեղ ծագած մի
կուռի ժամանակ սատիկանութեան գլխաւոր Հաֆիզ բէյը սպա-
նեց նրան: Մարդասպանը տեղն ու տեղը անյայտացաւ, որին
քիչ չնպաստեց հէնց ինքը սատիկանութիւնը...

Վերջին տարիներ թիւրքական սատիկանութեան ամենա-
նշանաւոր մինիստրը Նազիմ փաշան էր, որի հետ ես ծանօթացայ
1895 թ. մարտ ամսին, երբ գնացել էին նրան այցելութեան,
որպէսզի հայկական խտուրթիւնները մասին մի քանի տեղե-
կութիւններ հարցնեմ: Նրա կոնակը գտնուում էր Ստամբուլում,
Քայազեզի հին և հռչակաւոր մզկիթի մօտ: Ես կառքով անցայ
Մէջլիսի լայն հրապարակով և մտայ մի նեղ, ծուռ և անճանա-
չելի փողոց, որտեղով երկու կառքեր հազիւ իրար մօտով կա-
րող էին անցնել:

Թիւրքական սատիկանութեան ամենազօրեղ մի մինիստրի
կոնակը փայտեայ մի հին, ողորմելի շինութիւն էր, որ երեսի
վրայ թողնուած բանտի սպաւորութիւն էր թողնում: Մուտքը
ախոտի մուտքի էր նմանում, իսկ տան առաջ միշտ պատ-
րաստ կանգնած էին կառքեր և թամբած ձիաններ:

Մի խափշշիկ վերջրեց իմ այցետուժը և ինձ հրաւիրեց դրան
առաջին յարկի նախասենեակը, որ վերին աստիճանի անհաճե-
լի, մերկ և ցուրտ էր և շատ ցածր առաստաղ ունէր:

Վերջապէս ինձ վերև հրաւիրեցին. սանդուխներով բար-
ձրանալիս ես մի ինչ որ անհաճելի հոտ գգացի: Ընդունարանը
աւելի տաք և հաճելի էր. այնտեղ նոյնիսկ մի քանի հոտ գոր-
գեր էին փռուած, որոնք բաւական գեղեցիկ զարդարում էին
ընդունարանը: Ինձ համար բերին սովորական մակկայի սուրճը:
Հազիւ էի ես խմել, երբ ինձ հրաւիրեցին Եպարքոսի մօտ:

Մարդ հազիւ կարող էր հաւատալ, որ արտաքուստ գզուե-
լի սպաւորութիւն թողնող այդ տան մէջ կարող էր վեզլըի
կարիսէտի պէս մի գեղեցիկ, ընդարձակ, օդաշատ, խաղաղ և
զրբերով գրեթէ լիքը սենեակ գտնել, որտեղից և հրաշալի տե-
սարան էր բացում դէպի ծովը:

Բայց չէ՞ որ Նազիմ փաշան նշանաւոր բանաստեղծ, կըր-

թուած, ազատամիտ և ազնիւ գաղափարները տէր մի ժարդ էր, որոնք վերջը նրան աւելի փնասեցին, քան օգուտ տուին:

Հայկական խռովութիւնները ժամանակ, որոնք մի տարի յետոյ սկսուեցին մայրաքաղաքում, Նազիմ փաշան պատուէր ստացաւ հայերին կոտորելու: Երբ նա իր պարտականութիւնը կատարեց և հայկական յեղափոխութիւնը սրով վերջացրեց և մայրաքաղաքը ազատեց, ներկայացաւ Սուլթանին իր կազմած բարենորոգումների մի ծրագրով, իբր թէ ապագայումն էլ առաջ գալիք վստահների առաջն առնելու դիտաւորութեամբ: Սուլթանն իսկոյն կարգաց նրա ձեռագիրը, գովեց և վարձատրեց նրան 500 ֆունտով և Նշանթաշում, Իլդիլ-Բիօսկի մօտ գտնուող մի կոնակով, ապարանքով:

Եւ յիբաւի, Սուլթանը ցանկանում էր Նազիմի կազմած բեֆորմների նախագիծը իրագործել, իսկ քաջ վեզիրը այսուհետև այլևս պէտք է ոչ թէ իրանից հեռու՝ Ստամբուլի մի ուղորմելի կոնակում ապրէր, այլ միշտ իր մօտ մի փառաւոր ու շքեղ պալատում:

Նազիմ փաշան իրան չափազանց երջանիկ զգալով գնաց տուն, երազում էր մեծ վեզիրութեան մասին և իրան արդէն մի երկրորդ Միհդատ փաշա էր համարում:

Նա հազիւ էր Սուլթանի մօտից հեռացել, երբ պալատում սկսեցին կամարիլլա խաղալ: Իզզէթ բէյը այդ ժամանակ Սուլթանի ամենաառաջին սիրելին էր: Ոստիկանութեան մի մինիստրը, որ իրան յանձնուած արիւնալի պատուէրը ճշտութեամբ կատարել էր, (Իզզէթը համարւում է հայկական կոտորածների անմիջական ստեղծողը) նրա հետ սագեց: Ոստիկանութեան մի այնպիսի մինիստր, որ բարենորոգումներ էր ցանկանում և եւրոպական գաղափարների տէր ժարդ էր, Սուլթանի հետ այլևս չէր յարմարւում:

Ի զէպ Նազիմ փաշան արդէն իր հին կոնակն էր հասել՝ նա արդէն պատուէրներ էր տալիս Նշանթաշ՝ մեծ պաշտօնեաների և Սուլթանի սիրելիների հպարտ թաղը տեղափոխուելու, երբ յանկարծ նրա մօտ եկաւ մի պալատական պաշտօնեայ, որ յայտնեց Նազիմ փաշային, որ Սուլթանը նրան պաշտօնանկ է արել:

Ուրեմն ընդամենը 24 ժամ էր անցել Նշանթաշի կոնակը ընծայելուց յետոյ և Նազիմ փաշան ոչ թէ տեղափոխուեց այն կոնակը, այլ մինակ ու տխուր ճանապարհ ընկաւ զէպի աքսոր, ամեն ինչից զրկուած և արհամարհուած:

Բայց նրա եռանդը և քաջ գաղափարները՝ թշնամիների վերաբերմամբ՝ յաղթանակը տարան. նա դարձաւ գոնէ եթէ ոչ

նորից մինիստր, բայց գլխաւոր նահանգապետ Դամասկոսում, և իբրև Սուլթանի ամենաարժանաւոր ներկայացուցիչներից մէկը ընդունեց Վիլնիւմ կայսրին:

Եթէ այսօր թիւրք ոստիկանութիւնը մասամբ կազմակերպուած է, այդ բանի համար նա գլխաւորապէս պարտական է հէնց վերոյիշեալ Նազիմ փաշային, չնայելով որ եւրոպական հասկացողութեամբ այդ դեռ ևս բաւական վատ կազմակերպութիւն է: Կ. Պոլիսը նուաճող Մեհմետ Բ-ը ոստիկանական հետեւեալ կարգադրութիւն էր ստեղծել: Նրա ամենագլխաւոր շեֆը Խստամբուղ աղասին կամ Ստամբուլի կոմանդանտն էր: Նրանից յետոյ գալիս էր ըստամանչի բաշին կամ թիկնապահ գնդի այն գեներալը, որ հսկում էր ջրանցքի և դրա մօտ գտնուող եւրոպական ու ասիական մասերի թաղերի վրայ: Բոստամանչի բաշին մահու և կեանքի վրայ իշխանութիւն ունէր և ամեն ինչ շատ կարճ էր կտրում, օր. մեղաւորներին ծոփն էր ձգել տալիս. նա ապրում էր Նալի-Բիօշկում և սովորաբար անցնում էր 7 զոյգ թիակներով թիւթաբուրդ նաւակով:

Արհեստների և արհեստաւորների կազմած ընկերութիւններին վերաբերող օրէնքների գործադրութեան համար հոգում էր մուխթէսբը կամ շուկային դատաւորը: Նրան իրաւունք էր տրուած այդ սահմանում կատարուած պարտազանցութիւնները ամենայն խստութեամբ պատժելու, ի բաց առեալ մահուան պատիժը: Նրա նշանակած գլխաւոր պատիժները հետեւեալն էր. ալանջներ և քթեր կտրել, մարմնի դանազան մասերը ասեղով կամ ուրիշ գործիքներով ծակել և այլն:

Այսք Նայիրը հսկում էր ուտելիքէնների և նրանց զնների ու քաշի վրայ: Նա էլ իրաւունք ունէր պատժելու:

Ազգաբաշին, որ սովորաբար ենիչերիների գլխաւորն էր, հսկում էր բանտերի վրայ: Ենիչերական մի ուրիշ սպայ գործում էր իբրև ոստիկանութեան կոմիսար: Վերջապէս ոստիկանութեան գլխաւորի իրաւասութեան տակ էր գտնուում և միմարբաշին կամ շինութիւնների վերահսկիչը, առանց որից իրաւունք ստանալու ոչ ոք չէր կարող որևէ տուն շինել, ընդարձակել կամ նորոգել: Այդ պաշտօնը ամենարդիւնաւէտն էր:

Ներկայումս, ի նկատի չունենալով քաղաքային թիկնապահները, որոնք էլի ոստիկանութեան հետ են կապուած, Կ. Պոլսում կան երեք տեսակ ոստիկանութիւն. զափթիաներ կամ ժանդարմիական ոստիկաններ, զինուորական և կէս ոստիկաններ:

Մի առանձին խումբ են կազմում լրտեսները:

Չինուորական ոստիկանները կամ պոլիցիստները, որոնք

խնարիզների առաջն առնել և իր հախամտածած բեֆորմները իրագործել:

Եթէ մայրաքաղաքում իրերի գրութիւնը այդպէս է, միթէ դեռ ևս կարիք կայ ասելու, թէ գաւառներում ինչպէս անմխիթար են ոստիկանական պայմանները: Դեռ մի քիչ տանելի են այն գեղեցիկ պայմանները, ուր հասնում են երկաթուղու գծերը: Բայց Թիւրքիայի ներքին գաւառներում, որտեղից գետափոսների ականջին ոչինչ չէ հասնում, ոչքան էլ նրանց լսողութիւնը զարգացած լինի, այն ժամանակ երկաղայնցէք, ընթերցող, իսկական գործունէութիւնը այն ապականուած և յուսահատուած աւազակների, որ ընդհատ խօսքով Թիւրքական ոստիկանութիւն է կոչուած:

Յուզկանարներից էլ աւելի թշուառ են պատահուած հագուստների մէջ կորած այդ մարդիկը, որոնց ես շատ անգամ տեսել եմ նոյնիսկ առանց կոշիկների: Ռայաները՝ Թիւրքիայի քրիստոնեաները այդ կեղեքումներից ի հարկէ աւելի չեն տուժում քան թէ մահմեդականները, որոնք առանց այն էլ անմխիթար վիճակի մէջ են գտնուած:

Սաֆիէն իր արհեստը բանեցնելու ժամանակ հաւատի և միջոցների խարութիւն չի դնում: Մահմեդականի տունը նա խարդախութեամբ մտցնում է կեղծ փող, հարուստ հայի տունը ուժմբեր, և զբանց փոխարէն մահմեդականը նրան տալիս է իսկական արծաթ, իսկ գեաւուրը իսկական ոսկի:

Կէս ոստիկանութիւնը բազկացած է բեկչիներից կամ գիշերապահներից և թուլումբաչիներից կամ վայրենի հրգեհաշէջներից: Դրանց ամեն մի խումբը մայրաքաղաքում բազկացած է մի քանի հազար մարդկանցից:

Բեկչին կամ գիշերապահը ծառայում է արեգակի մայր մտնելուց մինչև ծագելը: Ծանր և երկաթապատ գաւազանը ձեռքին նա անդադար չափչփում է իրան հսկողութեան յանձնուած փողոցը և գաւազանով շարունակ զարկում է քարին: Նա դրանով թէ խանգարում է գիշերային խաղաղութիւնը և թէ զգուշացնում է անկարգութիւն անելուց: Պէտք է աշխատել նրա հետ լաւ յարաբերութիւն պահպանել, այսինքն կանոնաւոր կերպով տալ նրան բախշիչ, որ կազմում է նրա ամբողջ վարձատրութիւնը, այն ժամանակ միայն ապահով է մարդս: Ով նրան կանոնաւոր կերպով վճարում է, բեկչին էլ նրան է պաշտպանում: Պաշտպանել բեկչիի գործն է, ցանկացած զէպքում գողերի հետ նա ամեն ինչ խաղաղ կերպով է վերջացնում: Գիշերապահի ամենալաւ եկամուտը մանուկներ գողանալուց է առաջանում:

Երբ ծնողների մօտից որեւէ երեխայ է անշայտանում, նրանք իսկոյն կանչում են գիշերապահին: Բաւական է ծնողները նրան որեւէ գումար խոստացան, այն ժամանակ երեխան իսկոյն երևան է գալիս:

Գիշեր ժամանակ հրգեհ պատահած դէպքում գիշերապահը սարսափելի ձայնով գոռում և յայտարարում է հրգեհի տեղը, եթէ դա իրանից նոյնիսկ մի քանի ժամ հեռաւորութեան վրայ գտնուի: Հոգ չէ, այդ քանը նրա ձանձրալի արհեստի տեսակէտից մի տեսակ հաճելի փոփոխութիւն է:

Թուլումբաչիները կամ հրգեհաշէջները նոյնպէս ցրուած են ամբողջ քաղաքում: Դրանք սովորաբար բազկացած են բեռնակիր համալներից և քայքայիներից կամ նաւավարներից: Դրանք մեծ մասամբ վիթխարի են և ֆիզիքական արտասովոր ոյժով: Որովհետև Կ. Պոլսի փողոցները առհասարակ անկանոն ու խորզուրորդ են, և բեռնակիր կառքերը ամեն տեղով չեն կարող անցնել, զրա համար էլ համալները ամին ինչ կրում են իրանց ուսերի և մէջքի վրայ: Մարդ յաճախ սլափանում է այնպիսի մշակի, որ իր մէջքին մեծ դաշնամուր կամ մի քանի փթանոց բեռներ դրած փողոցներով այս ու այն կողմն է տանում: Ամենածանր ապրանքն անգամ նրանց համար գնդակի նման թեթև է: Այդ արածուսութիւնը վաղուց ի վեր համալներին է պատկանում: Քաղաքի գրեթէ բոլոր մասերումն էլ համալները իրանց յատուկ ժողովատեղին ունեն:

Քայքայիները կամ նաւավարները իրանց մենաշնորհն ունեն: Թէ համալները և թէ քայքայիները պարտաւոր են հրգեհների ժամանակ իրբ կամաւոր հրգեհաշէջներ հարկաւոր տեղերում իսկոյն երևալու: Նրանք հրաշալի կերպով վազել գիտեն, զրա համար էլ նրանք ոտաբորիկ և կիսամերկ իսկոյն հասնում են վտանգաւոր տեղերը: Իժրազգաբար զրանք էլ մայրաքաղաքի համար վնասակար ու սարսափելի են, որովհետև աշխատում են աւելի շուտ գողանալ քան թէ հրգեհը հանգրդնել: Հէնց այդ է գլխաւոր պատճառը, որ շատ մարդիկ իրանց ունեցած չունեցածը աւելի շուտ մատնում են հրգեհին, քան թէ թոյլ են տալիս այդ վայրենի բարբարոսներին իրանց տունը մըրհելու: Զինուորական հրգեհաշէջների պահակախումբը որանից մօտ 30 տարի առաջ կազմակերպել է զրաֆ Զիչենի վաշան և մինչև այսօր էլ նա է կառավարում: Վերոյիշեալ վաշայի շնորհիւ մի անգամ ընդմիշտ կարգադրուած է, որ երբ ինքը հասնում է հրգեհուած տեղը, այդ վայրենի թուլումբաչիները պէտք է իսկոյն հեռանան, բայց չնայելով այդ հանգամանքին, յաճախ երկու կուսակցութիւնների մէջ առաջ են գալիս սաս-

տիկ ընդհարումներ, նոյնիսկ արիւնահեղ կռիւներ, որոնց հետեանքը լինում է այն, որ երբեմն սպանւում կամ վիրաւորւում են բաւական մարդիկ միեւնոյն տեղում:

Գիշերապահները և թուլումբաչիները ժողովրդական խռովութիւնների ժամանակ էլ ուստիկանութեան օգնականներն են հանդիսանում: Հայկական կոտորածների ժամանակ ամենատեսուհիները մարդիկը հէնց այդ թուլումբաչիներն էին: Բեկչիներն առաջնորդներ էին հանդիսանում, որովհետև նրանք իբրև գիշերապահներ ճանաչւում են իւրաքանչիւր տան, գրեթէ բոլոր անդամներին: Հէնց դրա համար էլ հայերը դրանց շնորհիւ բաւական ֆլամաներ կրեցին, որովհետև ամենից շատ տուժողը արդարութիւնը եղաւ...

Թիւրքական ներկայ վարչութեան մէջ բացակայում է ամենակարևոր տարրերից մէկը՝ գիտելիքներն:

Ուղիղ ճանապարհը կամ շխտակութիւնը ամենահազուադիւտ բանն է: Գրեթէ ամեն մարդ մոռանում է իր մեծաւորի անձնաւորութիւնը և իր ստացած տեղեկութիւնները լրտեսութեան գաղտնի ճանապարհով անմիջապէս հասցնում է Մէրային:

Փոխադարձ վստահութիւն ասած բանը Թիւրքիայում գոյութիւն չունի: Այնտեղ մարդ ունի թշնամիներ, լրտեսներ, բայց աշխատակիցներ, ամենևին:

Աննախանձելի են ներկայ պայմանները և Բ. Դոանը: Սուլթանին հաճոյանալու համար ամենաբարձր պաշտօնեաները միմիանց վերաբերմամբ տաճած նախանձից և ատելութիւնից զրդուած շարունակ լրտեսում և բաժրատում են իրար: Այնտեղ ետում է յաւիտենական կռիւը մեծ վեզիրների և վեզիրների մէջ, այնտեղ կուում են փաշաները փաշաների, էֆէնդիները էֆէնդիների դէմ, և նոյնիսկ Բ. Դոան զանազան սենեակների և բաժանմունքների կապուչիները կամ զոնապանները միմիանց դէմ: Այնտեղ է կատարւում ետասիրական ցանկութիւններ թրագիւկոմեզիան, որի բաղդախնդիր հերոսները միմիանց դէմ ինտրիգաներ սարքող արարածներ են:

Գրեթէ ամեն ժամանակ և ամեն երկրում լրտեսներ են եղել: Նրանք աշխարհից երբէք չպէտք է վերանան: Նորագոյն ժամանակում մենք դրանց սխրագործութիւններին պտտահել ենք նոյնիսկ ազատութեան և քաղաքակրթութեան երկիր Ֆրանսիայում, ուր մի գատաւոր միւսին լրտեսում և ամբաստանում էր:

Բայց միմիայն ժամանակակից թիւրքին է պատկանում լրտեսութեան արհեստի մէջ ամենափայլուն դասին:

Ուստիկանական կազմակերպութեան ամենանշանաւոր մասը կազմում է «խաֆիէլիքը» կամ գաղտնի լրտեսութիւնը: Այդ մասն է, որ ունի ամենաշատ անդամները:

Իլլըզ-Քիօսկի գաղտնի ծախսերի վերջին ցուցակում «Սուլթանի սպանութեան» վրայ հսկող 43,000 լրտեսների համար նշանակուած է մի բանի միլիօնի համող պատկանելի մի գումար: Այդքան լրտեսներից 3000-ը միայն Իլլըզ-Քիօսկի համար են գործում, իսկ մնացած 40,000-ը ցրուած են ամբողջ տէրութեան մէջ:

Այդ մարդկանց պարտականութիւնն է հսկել մինիստրներին, գինուորներին, շէյխերին, սոֆիաներին, մասնաւոր մարդկանց և օտարագիրներին վրայ, մեքենայութիւններ (հարել), դաւաղութիւններ երևան հանել, մէկը միւսի դէմ զինել, դեսպանատներից լուրեր բերել կամ նրանց տեղեկութիւններ հաղորդել: Իրանց լրտեսութեան են նուիրում ոչ միայն թիւրքերը, այլ և յոյները, նաժանաւանդ հայերը, եւրոպական գրեթէ բոլոր ազգութիւններին պատկանող շատ մարդիկ, որոնք պատկանում են գրեթէ բոլոր դասակարգերին, իսկ գերմանական տարրի արևելքում գործնալու օրից ի վեր նոյնպէս և շատ գերմանացիներ, մեծ մասամբ իհարկէ, ուղնեգաւանք: Իրանցից շատերին իսկոյն կարելի է ճանաչել, թէև նրանց մեծ մասը աշխատում և գործում է մութ խաւերում:

Ծառան մատնում է իր տիրոջը, սրդին հօրը, տէրը ծախում է իր ծառաներին, իսկ հայրը որդիներին:

Սուլթանի ամենամեծ սիրելիներից մէկը՝ Իզզէթ բէյը, որ երկար ժամանակ փոխ-սուլթանի գեր էր կատարում, սկզբում ամենասովորական լրտեսներից մէկն էր: Լրտեսների վրայ էլ հակալրտեսներ են նշանակուած: Ուստիկանական այդ խումբը թէ մայրաքաղաքում և թէ տէրութեան միւս մասերում ամենանշանաւորն է, իսկ նրա գործունէութիւնը ամենաշահաւէտը: Լրտեսութիւնը հեշտ բան է, իսկ նրա համար արուած վարձատրութիւնը ապահով ու կանանաւոր: Գրեթէ ամեն մարդ կարող է լրտես դառնալ, բաւական է մէկը այդ պաշտօնի համար ցանկութիւն յայտնեց, նրան ուրախութեամբ կընդունեն:

Արևելեան լրտեսութիւնը յիշատակւում է Իսլամի գոյութեան նոյնիսկ ամենահին ժամանակներում:

Առաջին մարդը, որ արաբացիների մէջ, նրանց ժամանակագիրների ասելով, «գիշերային շրջադայութիւն» էր անում, Աբուլլահ իբն Մասուդն էր, որին Աբուբէկիր խալիֆան պատուիրել էր Մէզդիէի բնակիչներին վրայ հսկել:

Նրա մասին Արու Դառուղը պատմում է հետևեալը:

Մի օր մի մարդ եկաւ Արզուլլան իբն Մասուդի մօտ և իր հարեանին ամբաստանեց հետեւեալ խօսքերով. «Տես, այստեղ մեզ մօտ՝ Մէզինէյում, Վալիդ բէն Ակարա անունով մի մարդ է ապրում, որի միրութից գինի է կաթում», բայց Արզուլլան իբն Մասուդը նրան պատասխանեց. «լրտեսելը մեզ արգելուած է. միայն այն դէպքում մենք կարող ենք մէկին պատժել, երբ մեր սեպհական աչքերով տեսնում ենք, որ այդ մարդը օրէնքի հակառակ սրէ է մեղք է գործում»:

Արարական Օմար իբն Ալխատտար խալիֆայի մասին պատմում են, որ նա իր նախկին ստրուկ Ասլամի ուղեկցութեամբ միշտ սովոր էր գիշերային շրջագայութիւններ անելու:

Արբասական հարստութեան ժամանակ արաբական տէրութեան մէջ Սահր-Ուշ-Շորաս անունով մի առանձին պաշտօնեայ գոյութիւն ունէր, որի պարտականութիւնն էր քաղաքների բնակիչների ապահովութեան վրայ հսկել, և դրա պաշտօնակատարը գիշերները շարունակ թափառում էր փողոցներում: Իբն Սալտունը այդ պաշտօնեայի գործունէութեան մասին հետեւեալ մանրամասնութիւններն է պատմում:

Աֆրիկայում նրան անուանում են Հաքիմ, Անդալուզիայում Սահր-էլ-Մէզինա, քաղաքի տէր, քաղաքի վարպետ, ստիկանապետ, իսկ թիւրքերի կամ մամուլեկների մօտ՝ վալի: Այդ պաշտօնեայի հեղինակութիւնը մի քանի դէպքերում տարածուած է նոյնիսկ իր միապետի վրայ: Նրա պարտականութիւնն է ոճրագործութեան առաջն անելու և մեղաւորներին պատժել, եթէ ակնյայտնի է նրանց գործած ոճիրը, որովհետեւ աստուածային օրէնքը ճանաչում է ոչ թէ կասկածելի, այլ բոլորովին հաստատուած ոճիրը:

Բայց դժբաղդաբար շուտով փոխուեց այդ գեղեցիկ կարծիքը: Վերոյիշեալ պաշտօնեան, որ սկզբում իր անձնաւորութեան մէջ մարմնացնում էր արդարադատութիւնը, շեղուեց իր նպատակից և իրան բոլորովին նուիրեց լրտեսութեան: Այդ ժամանակից ի վեր գրեթէ իւրաքանչիւր քաղաքում Սահր Ալբարիդ անունով մի մարդ կար, որի պարտականութիւնն էր խալիֆային գաղտնի կերպով տեղեկութիւններ տալ այն բոլոր բաների մասին, որոնք կատարուած էին քաղաքում, նրա շքեղակայքում, պաշտօնեաների ու ազգաբնակչութեան մէջ:

Սակայն Ալկադիր Բիլլան Ահմեդ խալիֆան հալածում էր լրտեսներին: Հոչակաւոր Ասաֆեգգինը նրա մասին հետեւեալն է պատմում:

Մի անգամ վերոյիշեալ խալիֆան զբօսնում էր Բաղդադի

շուկայում: Այդ ժամանակ նա լսեց մի մարդու իր ուղեկցին ուղղած հետեւեալ խօսքերը. «Այս գարշելի Ալկադիր կառավարութիւնը մեզ համար շատ երկար է տևում: Նրա կառավարութեան օրով առ հասարակ ոչ որ չգիտէ, թէ ինչ՞ով պէտք է ապրի»:

Սալիֆան այդ մարդուն կանչել տուեց իր մօտ և նրան հարցրեց իր զբաղմունքի մասին:

Մարդը պատասխանեց:

Ես պատկանում եմ այն զրպարտուածներին, որոնց գործերը քննելու համար լրտեսներ են նշանակուած. և որովհետև այդ մարդը չգիտէր, որ ինքը կանգնած էր խալիֆայի առաջ, շարունակեց հետեւեալը. բայց ներկայ խալիֆայի կառավարութեան օրով մեր դրութիւնը շատ վատ է. նա մեզ արդէն իմացնել է տուել, որ ինքը կարիք չէ զգում, զբանով մեր գոյութիւնը վտանգուած, իսկ մեր արհեստի հեղինակութիւնը ընկած է:

Դրանից յետոյ խալիֆան հարցրեց.

— Ճանաչում ես դու Բաղդադում գտնուող այն բոլոր մարդկանց, որոնք բո արհեստովն են պարապում:

— Այո, պատասխանեց լրտեսը:

Սալիֆան հրամայեց թուել դրանց բոլորի անունները և իր գրագրին պատուիրեց գրելու:

Դրանից յետոյ ամբողջ Բաղդադի բոլոր լրտեսները բերին խալիֆայի մօտ: Վերջինս նրանց բոլորին էլ բաւականաչափ փող ընծայեց, բայց և այնուամենայնիւ նրանց աքսորեց դէպի իր տէրութեան ամենահեռաւոր սահմանները: Այնտեղի երկրներում նրանք նշանակուեցին իբրև «լրտեսներ տէրուական կրօնի թշնամիների վրայ»:

Սալիֆան այս բոլորը անելուց յետոյ, դարձաւ իրան շքեղապատող մարդկանց և ասաց.

— «Տեսնում էք, սրանք այն մարդիկն են, որոնց Աստուած ստեղծել է աշխարհումս չարիքներ սերմանելու: Նրանց սիրտը լցուած է ատելութեամբ դէպի իրանց ընկերները, նրանց համար անհնարին է չարիքներից խուսափել և հէնց դրա համար էլ աւելի լաւ է, որ այդպիսի մարդկանց գործունէութիւնը ուղղուած լինի դէպի կրօնի թշնամիները, քան դէպի հաւատացեալները:

Հարուն-ալ-Ռաշիդի կեանքից այդպիսի դէպքեր շատ են պատմում:

Հազար և մէկ գիշերների պատմութեան մէջ էլ կան նոյնանման ակնարկներ լրտեսութեան մասին:

667 X 1790

Ես ցանկանում եմ այստեղ պատմել և մի անեկզորտ Հաքիմ Բիսմիլլա խալիֆայի մասին, որ հենց ինքը լրտես էր և գիշեր ու ցերեկ շարունակ պատում էր փողոցներում, որպէսզի Հարագործներին բռնի:

Նա կանանց արգելել էր տներից դուրս գնալ: Մի անգամ նա փողոցում պատահեց մի կնոջ, որը չէր յարգել իր պատուէրը: Նա այդ կնոջը յանձնեց իրան միշտ ուղեկցող դահձին, որը նրան տեղն ու տեղը սպանեց:

Եթէ այդ խալիֆան պատահում էր այնպիսի մարդկանց, որոնք իր պատուէրներից մէկն ու մէկը չէին կատարում, այն ժամանակ նա դրանց սովորաբար յանձնում էր իր սև ստրուկ Մասուդին, որ նրանց բարբարոսաբար անդամալոյժ էր դարձնում:

Վերոյիշեալ խալիֆան մի անգամ հրատարակեց մի օրէնք, որի շնորհիւ գիշերը ցերեկ դարձաւ, իսկ ցերեկը գիշեր:

Այդ օրէնքի հիման վրայ բոլոր գործերը, ամբողջ առևտուրը և հասարակական ու մասնաւոր աշխատանքները պէտք է գիշերը կատարուէին, իսկ ցերեկը կատարեալ խաղաղութիւն պէտք է տիրէր ամենուրեք:

Սակայն նա մի անգամ պատահեց մի կաշեգործի, որ ցերեկով աշխատում էր:

Նա հրամայեց կաշեգործին կալանաւորել և ասաց նրան հետևեալը՝

— Զէ որ ես ձեզ արգելեցի ցերեկով աշխատելը:

Բայց դժբախտը նրան կտրուկ կերպով պատասխանեց:

— Ժիշտ է, Ձերդ Մեծութիւն: Բայց առաջ երբ մենք գործում էինք ցերեկը և այդքան ժամանակամիջոցը մեզ բաւական չէր ապրուստի անհրաժեշտ պիտոյքները ձեռք բերելու, մեր նպատակին հասնելու համար ստիպուած էինք գիշերուայ ժամանակից էլ մի քիչ գողանալ: Եւ այժմ արածս էլ միայն ցերեկուայ ժամանակից գողացածն է:

Այդ խօսքերի վրայ ծիծաղեց Հաքիմը, նրան ազատութիւն շնորհեց և իսկոյն պատուիրեց հին կարգերը վերականգնել:

Օսմանական տիրապետութիւնը լրտեսութիւնը արդէն նախապատրաստուած գտաւ այն բոլոր երկրներում, որոնք իր իշխանութեանը ենթարկուեցան: Բայց նա այդ լրտեսութեան վրայ դրաւ իր առանձնայատուկ դրոշմը, այնպէս որ այսօր ամբողջ արևելքի՝ յատուկ թիւրքական լրտեսութիւն անուանուող պէտք է հասկանալ սուլթանական բնորոշ լրտեսութիւնը,

որի նպատակն է փոխադարձաբար միմեանց վրայ հսկել և խուզարկել և այդպիսի միջոցներով պահպանել իրանց կեանքը գոյութեան կռուին կուլ չգնալու համար:

Լրտեսութիւնը կազմում է պալատական բարձր պաշտօնեաների և տէրութեան ղեկավարների կեանքի էլիմենտը, նրանց ոյժի հիմքը և նրանց ազդեցութեան մշտական զէնքը: Իսկ այն երևոյթը որ թիւրքիայում լրտեսութեան համար այդքան շատ կամազուրկ գործիքներ են գտնուում, դրա պատճառը արդէն ներվազուրկ թիւրք ժողովրդի բնաւորութեան մէջ պէտք է փնտռել:

Ժամանակակից թիւրքերը շատ են տրամագիր թուլութեան: Բնութիւնը, որ նրանց ծանրաբեռնել է բացասական այդպիսի յատկութիւններով, միջոցներ էլ է տուել այդ յատկութիւնները խնամելու: Թիւրքերի երկրի արեգակը այրում է երկար և ջերմ, իսկ երկրի հողը կարելի է քիչ ցանել և առատ հունձ ստանալ:

Իրանց փառաւոր, աշխարհակալ և ծոյլ նախնիքներից թիւրքերը այժմ պահպանել միայն հրամայող յատկութիւն՝ հըպատակ ազգերի ռայաների վերաբերմամբ:

Մահմեդականը մղում էր պատերազմներ, և իր օտարագրի հպատակներին էր թողնում հողագործութեամբ և առևտրով պարապելը: Եւ երբ նա պատերազմից տուն էր վերադառնում ռայան պէտք է յազեցնէր նրա սովածութիւնը, նա պէտք է հարկեր վճարէր, որպէսզի թիւրքը խաղաղ և ամեն յարմարութիւններով ապրէր:

Միլիտարիզմը օսմանական տէրութեան մէջ միշտ այնպէս աւանդական է եղել և այժմս էլ է, որ բոլոր մահմեդականների շորս հինգերորդը զինուորներ են դառնում: Շատ քիչ մարդիկ են առևտրով, հողագործութեամբ և դիտութեամբ պարապուած: Որովհետև ով զինուոր չէ կամ չէ կարող էլ լինել, դառնում է պաշտօնեայ կամ ծառայ, շատ հազուագիւտ դէպքերում միայն գիւղացի:

Թէ զինուորական ծառայութեան և թէ պաշտօնեաների դասակարգում պրոտեկցիան ամեն ինչ կատարում է:

Թիւրքիայի արտօնեալ դասակարգերն էլ քիչ են, ինչպէս և սոցնուականները: Մարդկանց տաղանդը, մտաւոր պատրաստութիւնը և բնաւորութիւնն էլ նշանակութիւն չունին:

Ամենավերջին զինուորը կարող է դառնալ մարշալ, այսինքն փաշա: Ամենավերջին համալը կամ բեռնակիրը կարող է մեծ վեզիրի սատրապամի պաշտօնին հասնել:

Թէ մէկը և թէ միւրը ուրիշ ոչ մի բանի կարիք չունեն,

բայի պրոտեկցիայից. վերջինիս շնորհիւ կարելի է ամեն բան ձեռք բերել: Նոյնիսկ գրելը և կարդալը պարտադիր չէ որևէ մարշալի կամ մեծ վեզիրի համար, չէ՞ որ գրող և կարդացող մարդիկ կարելի է վարձել, բաւական է միայն, որ մարդ կարողանայ իր սեպհական կնիքը դրոշմել պաշտօնական թղթերի վրայ:

Ամբողջ գործը և բոլոր պաշտօնեաները դրա համար էլ բաղկացած են թեկնածուներից և սիրելիներից:

Որևէ պաշտօնի հասած մարդն էլ իր շուրջն է ժողովում իր ազգականներին, ընկերներին, ծառաներին և նրանց, որոնք իրան հաճոյք են պատճառում: Վերջիններս էլ փոխադարձաբար պաշտպանում և հովանաւորում են միմիայն իրանց մարդկանց:

Բայց իրանց գոյութիւնը պահպանելու համար այդ մարդիկ շարունակ կասկածում են միմեանց վերաբերմամբ, գիտում և հսկում են միմեանց գործերը, իսկ այդ նպատակին հասնելու համար, միմեանց վրայ լրտեսներ են նշանակում:

Մէկը լրտեսում է միւսին:

Ամենից շատ լրտեսներ Սուլթանը ունի, իր բոլոր պաշտօնեաների, մեծ մուֆթիի, մեծ ներքինու, մեծ վեզիրի, ամենավերջին բէյի և էֆէնդիի, իշխանների, իշխանուհիների, նրանց սնների և ամբողջ ժողովրդի վրայ հսկելու համար:

Մինիստրութեան անդամներից մէկի պարտականութիւնն է իր ընկերների կարծիքները ամեն օր մի քանի անգամ Սուլթանին հաղորդելու, բայց այդ խելօքը գաղափար չունի, որ իր մասին էլ օրեկան մի քանի անգամ միապետին տեղեկութիւններ են հաղորդում:

Իւրաքանչիւր փաշա ունի իր լրտեսները, իւրաքանչիւր լրտես էլ իրը:

Շատերն են սիրով լրտեսութեան նուիրում, որովհետև իրանց կարծիքով այդ պաշտօնի հետ ոչ մի խայտառակութիւն կամ ամօթ չէ կապուած:

Այդ մութ պատուաւոր մարդկանց կարելի է ամեն տեղ, ամեն դասակարգի մէջ և ամեն հիւրանոցներում պատահել: Մարդ նրանց գլխաւորներին ճանաչում և նրանց հետ յարաբերութիւն ունի: Նրանք միմիայն փոխադարձաբար շահագործում են: Լրտեսները ամենամեծ հեշտութեամբ են թէ փող և թէ պաշտօններ ձեռք բերում: Իրանց գաղտնի ծառայութիւնը միացած պաշտօնականի հետ, աւելի յարմար տանելի է և մէկին միւսների աչքում չէ փնտրում, ընդհակառակն ամեն մէկին

մի տեսակ դադտնալից և կարևոր դիրք, մի տեսակ աներևոյթ ազդեցութեան թովչութիւն է շնորհում:

Ահա այս է թիւրքական լրտեսութեան հոգեբանութիւնը կարճ խօսքով: Վերոյիշեալ փաստերը կարծեմ բաւական պարզ ցոյց տուին այդ լրտեսութեան զարգացման պատմութիւնը, նրա ոյժի և ծաւալման հիմքը:

Մօտ մի քառորդ դար առաջ օսմանեան տէրութեան համար կարծես սկսուեց միսթարական մի շրջան, որ պէտք է այդ տէրութիւնը ազատէր ամեն տեսակ չարիքներից:

Այդ շրջանում ամենաանհաւանակաւոր նոյնիսկ հաւանական էր թուում. թիւրքիան ցանկանում էր կերպարանափոխուել: Ընդհանուր կրթութեան մէջ յառաջադիմութեան մի տեսակ տրամադրութիւն էր նկատուում: Սկսեցին հոգ տանել նոյնիսկ գիւղատնտեսութեան վրայ:

Սկսուեց նոյնիսկ մամուլի ազատութիւնը, որ մերկացնում էր թիւրքական վարչութեան բացասական կողմերը, և մաքրակում գործի և տէրունական պաշտօնեաների կամայականութիւնները: Այդ մամուլը ժողովրդին բացատրում էր իր պարտականութիւնները և իրաւունքները և շեշտում էր կառավարութեան իրաւունքների ու պարտականութիւնների վրայ:

Եւ երբ ժողովուրդը մի օր տեսաւ, որ Արդուլ-Ազիզը տէրութեան հարստութիւնները վատնում և ժողովրդի ոյժերը ջլատում է, այն ժամանակ զահընկէջ արաւ նրան ազատութեան հերոս Միդհատ փաշայի շնորհիւ:

Սուլթան գարձաւ Մուրադ ե.:

Վերջինս մի ազատամիտ և հասկացող մարդ էր: Նրա կառավարութեան օրով վերացաւ լրտեսութիւնը: Լրտես անուցը նրա ժամանակ նոյնիսկ ամենաստոր մարդու համար մահացու կերպով վիրաւորող նշանակութիւն ունէր:

Դա մի հիանալի ժամանակ, մի տեսակ լուսաւոր շրջան էր, որ տեւեց միայն 93 օր:

Իսկ յետոյ:

Լրտեսութիւնը անյայտացել և նոր ոյժեր էր ժողովում, որպէսզի աւելի մեծ թափով կրկին երևան գար:

Արդուլ Համիդը հրատարակեց սահմանադրութիւն և մի քանի օրից աքսորուեց այդ սահմանադրութեան հեղինակ Միդհատ փաշան:

Սուլթանի արքունիքը այժմ աւելի շատ քան երբևիցէ ինտրիգաների ասպարէզ գարձաւ: Սուլթանին շրջապատող մարդիկ այժմ լրտեսների շնորհիւ զանազան դաւադրութիւններ էին սարքում, որպէսզի իրանց ոյժը և նշանակութիւնը բար-

ճրագնեն: Իսկ նա՛ խալիֆան, Թիւրքիայի միահեծան տէրը ընկնում է նրանց ազդեցութեան տակ և բռնաբարւում ու ճընշւում է աւելի բարբարոսաբար, քան թէ Թիւրքիայի ամենահեռաւոր դաւառում ապրող ստրուկ ուսան:

Իսկապէս ժողովրդի մտքով դեռ ևս չէ անցնում դաւաղըրութեան գաղափարը: Նա դեռ ևս շատ բարի և ծոյլ է իր վրայ ծանրացող անտանելի լծի վերջնական թօթափման մասին մտածելու համար: Բայց դեռ որքան պէտք է տևի, մինչև որ ժողովրդի բնական դաւաղըրութիւնը յաջորդի արուեստական ճանապարհով ստեղծած դաւաղըրութիւններին:

Արդուլ-Համիդը թողել է Դոլմաբաղչէի պալատը, որովհետև նա այնտեղ էլ այնքան շատ չէր չէզոքացած ապրում, և սպանուած Արդուլ-Ազիզի ստուերը ու հոգեկան հիւանդ Մուրադի հոգին նրան այնտեղից հալածում էին:

Նա իր համար շինել տուեց Իլդըզ-Քիօսկի ամրոցը, որովհետև այնտեղից նրա համար լայն հորիզոն էր բացուում: Այդ ամրոցը նա շրջապատեց եռապատ պարիսպներով և դրա պահպանութեան համար նշանակեց 15,000 զինուորներ, որոնք անդադար ընծաներ ստանալով նուիրուած են իր անձի պաշտպանութեանը:

Սուլթանը իրան շրջապատել է չինական պարսպով, որպէսզի ժողովուրդը իրան փառաբանի, երբ նա մի անգամ քաջութիւն է ստանում այնտեղից դուրս գնալու: Բայց դժբաղդաբար լրտեսները նրան հաղորդում են, որ հպատակ ժողովուրդը միայն յեղափոխութեան և Սուլթանին սպանելու մասին է մտածում: Հէնց դրա համար էլ նա աւելի և աւելի է վախենում, աւելի ամուր է փակում իր ամրոցում և նոյնիսկ չէ համարձակում, երբ նա տարեկան մի անգամ պէտք է թողնի իր բանտը և գնայ Ստամբուլ մարզարէի վերարկուն համբուրելու, ցամաքային ճանապարհ ընտրելու, այլ գաղտնագողի կերպով շոգենաւով է այնտեղ գնում, այն ինչ ամբողջ ժողովրդին, հարիւրաւոր նախապատրաստութիւններ տեսնելով, հրապուրում են դէպի կամուրջը...

Ներկայումս պալատական լրտեսութեան ամենազլխաւոր ներկայացուցիչները համարւում են հետևեալ անձնաւորութիւնները. Ահմեդ Ձէլալէզզին փաշան, Թահիր փաշան, Կադրի, Մահմեդ Ռուսի և Նադիր բէյերը:

Ալբանացի Կանի բէյը, որ նոյնպէս մեծ դեր է կատարել և իր Ֆիզիքական ոյժի համար ընտրուել էր Սուլթանի պահպանութեան հսկելու քնած ժամանակ, իր ոտիւններից մէկի ձեռքով սպանուեց: Չէ՞ որ Թիւրքիայում շատ բնական է և այն՝

որ լրտեսները միմեանց հետ կոխ մղեն, նրանք էլ լրտեսն միմեանց: Ամեն մարդ աշխատում է իր տիրոջը ցոյց տալ, որ ինքը աւելի հաւատարիմ է և աւելի շատ և լաւ բան կարող է անել:

Ամենակարող Ահմեդ Ձէլալէզզինը ամենակարող Կադրիի զբաղարուութիւնների շնորհիւ երեք անգամ արդէն աքսորուել և կրկին արժանացել է Սուլթանի ներման և աքսորավայրից վերադարձել: Եւ այդ շատ բնական է, որովհետև Ահմեդ Ձէլալէզզինը իսկապէս իր տիրոջ ամենահաւատարիմ ծառան է, ապացոյց որ նոյնիսկ զոհել է իր ամբողջ հարստութիւնը Երիտասարդ-Թիւրքերին արտասահմանից վերադարձնելու և իր հայրենիքի բանտերը լցնելու համար:

Բայց չնայելով դրան՝ նա մի կրթուած արեւելագէտ և միևնոյն ժամանակ մի շատ հպարտ մարդ է, այնպէս որ արժանի չէ համարում երբ և իցէ թերթ վերցնելու իր ձեռքը:

— Ես ամեն ինչ եմ, ասաց նա ինձ մի անգամ, բայց ոչ արքունիքի երկրպագու և պալատական ինտրիգաների բարեկամ:

Այսօր Նադիր բէյը մեծ դիրք ունի: Սուլթանը նրան Իլդըզ-Քիօսկի մօտ գտնուող Նշանթաշու Երկու տուն է ընծայել, օրական երկու անգամ նրան Սերայի խոհանոցից կերակուր է ուղարկում և այնքան փող է տալիս, որքան նա կարիք ունի:

Շատ չէ անցել այն օրից, երբ Նադիրը շատերի խօսակցութեան առարկան կազմող նաւատորմին սպայ էր: Նըբան կատարելագործուելու համար Լոնդոն ուղարկեցին: Այնտեղ նա լիբերալիզմը գտաւ իր ամենակատարեալ ձևով: Եւ երբ Կ. Պոլիս վերադարձաւ, արդէն Երիտասարդ-Թիւրքերի հոգին և սիւնն էր ներկայացնում:

Կ. Պոլսում նա տեսականապէս զբաղւում էր ոչ միայն ազատութեան գաղափարով, այլ և եռանդուն մասնակցութիւն էր ցոյց տալիս Սերայի բռնակալութեան դէմ պատրաստուող ազիտացիային: Նա ուսումնարան հիմնեց, որի անունից հէնց յառաջադիմութեան հոտ է փչում. բայց նա իսկապէս կարողացաւ երկար ժամանակ իր ծրագիրները գաղտնի պահել, մինչև որ նրա ընկեր Ֆէյզի բէյը՝ լուսաւորութեան միջիտարութեան մէկ պաշտօնեայ, Նադիրին Սուլթանի մօտ ամբաստանեց: 1896 թ. օգոստոսին, Նադիրը ձերբակալուեցաւ և կանչուեցաւ գաթի Իլդըզ-Քիօսկում: Երբ նա Սերայը թողեց ու հեռացաւ, արդէն հոչակաւոր լրտես էր:

Նա իր նոր գործունէութիւնը փառաւոր կերպով սկսեց: Ամենից առաջ սուլթանին ներկայացրեց իր այն ծրագիրը, որ կարելի ու մաշել էր իր ընկերների հետ միասին: Յետոյ նա

ներկայացրեց իր ամբողջ կուսակցութեան ցուցակը և գաղտնի Ատեանին հաղորդեց իր նամակագրութիւնները, իր՝ մինչև այդ ժամանակ դեռ ապրող ընկերների հետ: Գրա հետեանքը եղաւ այն, որ Կ. Պոլսի հրամանատար Քեազիմ փաշան և Հաշուակալ Խորհրդի նախագահ Զիւհդի բէյը արտորուեցին, առաջինը Մակեդոնիա, իսկ վերջինը դէպի Միջագետք: Այդպէս է ժամանակակից Երիտասարդ-թիւրքերի կարիերան—ազատութեան հեղուկութիւնից մինչև լրտեսութիւն...

Լրտեսութեան մի ուրիշ մեծութիւնն էլ: Մի քանի ժամանակ սրանից առաջ մայրաքաղաք եկաւ Ալբանացի Մեհմեդ Ռասիմ բէյը: Նա կայսերական թիկնապահ Ալբանացի Թահիր փաշայի շնորհիւ նշանակուեց Հիւնքեար Չաուշ՝ այսինքն կայսերական սերժանտ: Բայց արդէն երկրորդ օրը նա զրպարտեց իր մի քանի պաշտօնակիցներին, և որովհետև վերջիններս աւելի լաւ պրոտեկցիա ունէին, դրա համար էլ Մահմէդ Ռասիմը Սերայից վճարուեցաւ: Սակայն նրա բարի կամքը վարձատրուեցաւ և հէնց դրա համար էլ ստացաւ Կ. Պոլսի մաքսատան վերատեսչի պաշտօնը:

Բայց շուտով Մահմէդ Ռասիմը ցոյց տուեց իր երախտագիտութեան ապացոյցը՝ մի քանի անմեղ հայերի իբրև յեղափոխական կալանաւորելով և բացի դրանից զրպարտելով մաքսերի մինիստր Հատան Ֆէհմի փաշային: Վերջինս իսկոյն և եթ արտորուեցաւ Կ. Պոլսից և երկար ժամանակ չէ անցել այն օրից, երբ նա Սուլթանից կրկին յետ կանչուեց մայրաքաղաք:

Մի վարպետութեան շնորհիւ Մահմէդ Ռասիմը կարողացաւ իր գիրքը երկարատե դարձնել: Բիթոլիայում գտնուող իր ընկերներից մի քանիսին, ի թիւս որոց և Տաշիօ Պիսկան և Դմիտրի Վլահօն, որոնք միացել էին մակեդոնական շարժման հետ, նա զրաւեց Կ. Պոլսի: Նրանք այժմ Տրիպոլիումն են՝ Աֆրիկայում...

Իբրև մի բնորոշ նմուշ այն ծիծաղելի առիթների, որոնցից օգտուում են լրտեսները իրանց նպատակին հասնելու, ցանկանում եմ այտուղ մի պատմութիւն պատմել: Երբ անցել է իմ բարեկամ իսպանացի բժիշկ զոկտոր Գ-ի գլխով:

Գոկտոր Գ.-ը Ստամբուլում Ենի-Չամիի մօտ գտնուող հըրապարակի վրայ բանող փորագրիչներից մէկի մօտ մի կնիք պատուիրեց. «Սուլթանագատութիւն, եռանդ և ճշմարտութիւն» մակագրութեամբ:

Որոշեալ ժամանակին բժիշկը գնաց իր կնիքը փորագրողից ստանալու, և ձերբակալուեցաւ: Նրան տարան ոստիկանա-

տուն և բանտարկեցին մի մութ ծակի մէջ: Ժամերը անցնում էին միմեանց յետևից. նրան ձերբակալի էին վաղ առաւօտեան. անցաւ կէս օր, երեկոյ և գիշեր: Նրան բոլորովին սոված և ծարաւ էին պահում: Նա զարկում էր դրանը, ուզում էր քանդել փոքրիկ լուսամուտը, օգնութիւն էր կանչում, կարծելով որ իրան բոլորովին մոռացել են:

Բայց զուր էր նրա ջանքը. նրան բոլորովին մատնեցին անուշադրութեան և թողին, որ ամբողջ գիշերը աղմուկ հանի: Միայն հետևեալ օրը նրան հանեցին բանտից և քննութեան ենթարկեցին: Հարցրին նրա անունը, դասակարգը, եկամուտը, տեղեկացան թէ ո՞րտեղ է նա ուտում, խմում, քնում, ի՞նչ է կարդում, և մինչև այդ օրը ինչպիսի մարդկանց հետ է յարաբերութիւն ունեցել: Բժիշկը թուեց մինչև 200 անուններ, բայց թիւրքական պաշտօնեան գրեց դրանից միայն 6 կամ 7 անունները, որոնք ոստիկանութեան համար աւելի կարեւոր էին...

Վերջապէս բժշկից հարցրին կնիքի նպատակը և նրա վրայ գտնուած մակագրութեան նշանակութեան մասին:

Մակագրութիւնը Սոդոմոնինն է, պատասխանում է բըժիշկը: Այդ խօսքերը ես փորագրել էի տուել բնակարանիս բոլոր դռների վրայ ճիշտ այնպէս, ինչպէս որ մահմեդականները իրենց դռների վրայ Դուրանից սրբազան ասացուածքներ են փորագրել տալիս:

Այդպէս խօսելուց յետոյ բժշկին արձակեցին:

Սակայն բժիշկը դրանով բոլորովին չհանգստացաւ: Նա գիտէր, որ իրան շարունակ հսկում, գիտում, հարածում են, և բացի դրանից՝ իրան պատահմամբ հանդիպող մարդկանց էլ ամեն բոլորովին վտանգ է սպառնում: Կարճ ժամանակ տատանուելուց յետոյ, բժիշկը գնաց Ստամբուլից դուրս գտնուող երկաթուղու առաջին կայարանը: Այդ կայարանից հեռագրի թելերից մէկը ուղիղ տանում է դէպի Իլդըզ-Քիօսկ և այդտեղից ուղարկած հեռագրիչները անմիջապէս հասնում են Սուլթանի ձեռքը: Այդտեղից մարդս միակ յարմարութիւնը ունի մի բան անմիջապէս հաղորդելու պալատին, խուսափելով մի շարք ինտրիգաներից: Ի հարկէ հազար փորձերից մէկն է յաջողում դրական հետևանքով:

Գոկտորը Գ.-ը Սուլթանին հաղորդեց իր հետ պատահած անցքի ճշգրիտ նկարագրութիւնը, որի վերջում աւելացրել էր հետևեալը:

«Սուլթանիդ ամենահաւատարիմ ստրուկը՝ սրանով աղերսում է ողորմութիւն և ներումն, որովհետև ինքը մինչև այժմ

չէ իժացել, որ արդարադատութիւն, եռանդ և ճշմարտութիւն խօսքերը արգելուած են կղել»:

Հետեւեալ օրը դոկտոր Գին կանչեցին ոստիկանութեան այն ժամանակուայ մինիստր Նազիմ փաշայի մօտ:

Ես ստացել եմ բարձրագոյն պատուէր, ձեզ կայսերական ինքնակալի ողորմութեանը արժանացնելու, ասաց վեզիրը և յանձնեց բժշկին կասկածելի ու յարքունիս գրաւուած կնիքը և 50 ֆունտ:

Կ. Պոլսի բաները

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Պերայի նահանգապետի մօտ: Մեծեղ փեհլիվան կամ աւագապետը իբրև ոստիկանութեան զխաւոր: Գալաթա Սերայում: Ոճրագործական արհեստներին նուիրուած սկսնակների մօտ: Գժգոճ կալանաւորներ: Մարդասպաններ: Զուարճալի բանտում: Գալաթա Սերայի հարեմում: Այցելութիւն Ստամբուլի մեծ բանտին: Բանտի թատրոնը: Տանջանքները: Սուլթանը և բանտարկուածները:

Թիւրքիայի բանտերի մասին առհասարակ շատ քիչ բան է յայտնի:

Կ. Պոլսի երկու ամենանշանաւոր բանտերից մէկը Գալաթա-Սերայի առաջարգել բանտն է Պերայում, իսկ երկրորդը Մեծ-Չափթէյի կենդրոնական բանտը, Ստամբուլում:

Գալաթա Սերայը բաղկացած է երեք մասերից՝ ընդարձակ պարտէզ ունեցող մի ուսումնարանից, Պերայի նահանգապետի պաշտօնական բնակարանից և վերջապէս բանտից:

Ես արդէն վաղուց էի մտադրուել վերջին հիմնարկութիւնը այցելելու, երբ մի օր՝ հայկական խռովութիւններից անմիջապէս յետոյ, վճռական կերպով մտայ բանտի շինութիւնը և պատուիրեցի ցանկութեանս մասին հաղորդելու նահանգապետին:

Միւթէսարիֆը ինձ շատ սիրալիբ կերպով ընդունեց:

Զնայելով, որ Էնվեր բէյը (խեղճը արդէն մեռել է) միայն թիւրքերէն էր խօսում և մի վառվառն հայրենասէր էր, սակայն նա պատկանում էր թիւրքական այն բարձր պաշտօնեաներին, որոնք եւրոպական կուլտուրայի համոզուած բարեկամներն են և միշտ աշխատում են լաւ բան սովորել, եթէ դա նոյնիսկ արեւմուտքից է: Մանաւանդ մի տեսակ առանձին յար-

գանք էր տածում Էնվեր բէյը դէպի Գերմանիան: Նրա որդի՝ զինուորական աստիճանաւոր Յազիլ բէյը իր ժամանակին ուսանել է Բերլինում, երկար տարիներ ծառայել է գերմանական զօրքի մէջ, հրաշալի կերպով խօսում է գերմաներէն և նոյնիսկ Բերլինցի մի աղջիկ, իբրև իր միակ կինը՝ բերել է Կ. Պոլիս:

Էնվեր բէյի հայրը Հասան Ալի-բէյնէր, որ իբրև փոստի և հեռագրատան զխաւոր վերատեսուչ իր ժամանակին ճանապարհների հաղորդակցութեան գործին ամենափայլուն ծառայութիւնն է մատուցել: Երբ Ալին մեռաւ նրա պաշտօնը ստացաւ Պերայի այն ժամանակուայ նահանգապետը, այն ինչ վերջինիս յաջորդը փոստի հանգուցեալ նախարարի որդին էր:

Զնայելով որ Էնվեր բէյը առաջ ոստիկանութեան հետ ոչ մի գործ չէր ունեցել, բայց այնուամենայնիւ նա կարողացաւ իր այդ պաշտօնում, որը զխաւորապէս ոստիկանական էր, մինչև իր մահը մնալ: Հայկական խռովութիւնների ժամանակ նրա դրութիւնը ամենից դժուարն էր: Նրա պարտականութիւնն էր մայրաքաղաքի ամենանշանաւոր և եւրոպական մասում կարգ և խաղաղութիւն վերականգնել. նա պէտք է պահպանէր վտանգաւոր դրութեան մէջ գտնուող ղեկավարներին և հիւպատոսներին և նրանց՝ ամեն մի անկանոն բայլի համար բաւականութիւն տար: Եւ վերջապէս նա էր սուլթանի առաջ այդ բոլոր դէպքերի համար պատասխանատուն, Ոստիկանութեան միւս պարագլուխները կարող էին լաւ, թագցնել և վարագուրել ամեն ինչ, բայց Էնվերի գործունէութեան վրայ էր ուղղուած Եւրոպայի հսկող ու քննող աչքը: Պէտք է ասել, որ նրան յաջողուեց ճարպիկութեան և տակտի շնորհիւ մի բանի վտանգաւոր ռոպէսների յաղթել: Այդ բանին պարզ ապացոյց է այն հանգամանքը, որ նա դրանից յետոյ դեռ երկար ժամանակ մնաց իր պաշտօնում, այն ինչ տէրունական ուրիշ շատ պաշտօնեաներ միմեանց ետեից փոխեցին իրանց պաշտօնները:

Ես նորին վսեմափայլութեանը լաւ տրամադրութեան մէջ գտայ: Էնվեր-բէյին, իր ճարպիկութեան շնորհիւ յաջողուել էր մի բանի, վաղուց կասկածելի սրիկաների ձերբակալելու և դրա համար էլ իմ ներս մտնելու ռոպէին նա լաւ էր արածադրուած:

Նա սիրով կատարեց ցանկութիւնս և թոյլ տուեց ինձ բանտը այցելելու:

Էնվեր բէյի որդի Յազիլ բէյը, որ հէնց այդ ժամանակ իր հօր մօտ էր գտնուում, ինչորեց իրեն թոյլ տալ ինձ ուղեկցելու: Շնորհիւ այն հանգամանքի, որ նա հէնց ինքն էլ գրասից առաջ բանտը երբէք չէր տեսել, ես կարողացայ բանտում

այնպիսի բաներ էլ տեսնել, որոնք որքան էլ շատ սիրալիր լինէր նահանգապետը, իմ առաջ միշտ դադարնի մնացած կըլինէին:

Իբրև առաջնորդներ և պահապաններ մեզ ուղեկցում էին Պերայի դատարանի անդամ և ոստիկանութեան գլխաւոր Մուստաֆա Էֆէնդին՝ Կ. Պոլսի ամենայայտնի և ծանօթ պոլիցիականը, ոստիկանութեան հանգրեցեալ մինիստր Քեամիլ Բէյի որդի և Պերայի նահանգապետի քարտուղար Մեհմեդ Ալի Բէյը որ մի ինտելիգենտ և երիտասարդ պարոն էր, որ աւելի շուտ պիտանի կը լինէր դեռ պանական որևէ խորհրդականի պաշտօնի քան թէ ոստիկանութեան համար և վերջապէս Մեհմեդ փեհլիւանը:

Վերջինս արևելեան մի սքանչելիք է:

Գալաթա Սերայի ոստիկանութեան գլխաւոր Մեհմեդ Փելիվանը զեռ մի քանի տարի սրանից առաջ Բրուսայում ամենաներկիւզալի աւագակապտան էր: Տարիներ շարունակ նա կը ուղեւորուէր, արհամարհել և յաղթել էր և տէրունական պաշտօնեաներին, և՛ ոստիկանութեան և՛ զօրքին:

Ծերանալուց և յողմելուց յետոյ նա վճռեց տէրութիւնից կենսաթոշակ ստանալ և զրկաբաց էլ ընդունուեցաւ: Իբրև լաւ ծանօթ աւագակապտանի կայաների և խորշերի հետ, նա բաւական մեծ ծառայութիւն մատուցեց կառավարութեան և վարձատրութեան փոխարէն նրանից ստացաւ մայրաքաղաքում Գալաթա Սերայում այս մշտական և չափ պաշտօնը:

Նա մի յաղթանդամ, մօտ երկու մետր բարձրութեամբ և համապատասխան լայնութեամբ մարդ է: Նա ունի թուխ երես, երկար և կոպիտ բեխեր և խոպոտ ձայն, այնպէս որ խօսելու ժամանակ կարծես ամեն ինչ դողում է նրա շուրջը: Բայց և միևնոյն ժամանակ այդ վիթխարին երեխայական բարեսրտութեան և արևելցուն յատուկ շողոքորթող սիրալիրութիւն ունի:

Այդպիսով մեր խումբը միացնում էր իրար հետ չորս՝ միմեանց հետ յարմարուող էլեմենտներ. այն է իշխանութիւնը, արդարադատութիւնը, զօրքը և հասարակական կարծիքը:

Վերջապէս սկսեցինք մեր պտոյտը բանտում:

Ամենից առաջ մենք ներս մտանք վատ լուսավորուած և վատահոտ մի լարիւրինթոս, որտեղ լցուած էր ամեն տեսակ մարդկանցով, տղամարդիկ, կանայք, մանուկներ, զանգատողներ, մեղադրեալներ և վկաներ, որոնք բոլորը կկղել էին գետնի վրայ, ծխում, որ նրանց համար պատրաստուած էր միւթեարիֆի հոգեորականը, իմամը և 10 փարայով վաճառում:

Մենք բարձրանում և իջնում էինք սանդուխներով մինչև որ վերջապէս հասանք մի վանդակապատ դռան. դուռը զարկելուց յետոյ երևաց մի պաշտօնեայ, որին իբրև բանտի վերատեսուչ Ռասիմ Բէյ, մեզ ներկայացրին:

Նա ստիպուած էի գաւազանս, իսկ մազիլ Բէյը իր թուրը գրտում թողնելու: Իրանից յետոյ մեր առաջ բացուեցաւ դուռը և մենք արդէն Գալաթա Սերայի բանտումն էինք:

Առաջին դահլիճում մենք պատահեցինք քսան տղաների 14—18 տարեկան, զրպանի գողեր, որ մեծ ապագայ խոստացող սկսնակներ էին: Նրանք բոլորն էլ լաւ էին տրամադրուած և թուղթ էին խաղում:

Երկրորդ դահլիճում մենք պատահեցինք մի աւելի լուրջ հասարակութեան: Այնտեղ մօտ 10 քառակուսի մետր տարածութեան վրայ լսմբուել էին 15 մարդիկ, որոնք բանտարկուել էին մարդասպանութեան համար, սպասում էին նախնական քննութեան վերջնալուծ, որպէսզի վերջնական դատի ենթարկուեն: Սենեակում ոչ մի կան կարասիքի կտորի հետք անգամ չկար: Ոչ սեղան, ոչ աթոռ, ոչ անկողին, ոչ նստարան և ոչ էլ գլխի բարձ: Բանտարկեալները արևելեան սովորութեամբ կկըզկել էին, ոմանք քնում, ոմանք նստած կամ պառկած էին, մի ձեռքը կամ ոտնամանները գլխի տակ բարձի փոխարէն դրած: Սենեակի գետինը թէև մաքուր էր լուացուած, բայց ներսի օդը ապականուած և ճնշող էր, չնայելով սենեակի բարձր առաստաղին:

Բոլորովին բարձր, պատի վրայ ես նկատեցի մի շատ փոքր լուսամուտ, բայց որը երկաթեայ թերթերով ծածկուած և ամրացրուած էր: Բանտի վերատեսուչը ինձ պատմեց զբաւ պատճառը: Լուսամուտը սկզբում բոլորովին բաց է եղել և նրա միջով օդը և լոյսը կարողացել են ներս մտնել: Բայց յանկարծ մի օր բանտի հարևան տներից սաստիկ զանգատներ են բարձրանում, որ իբր թէ այդ լուսամուտից բանտարկեալները զէպի հարևան տները և անցորդների վրայ ամեն տեսակ բաներ են շարժում. բանտարկեալները միմեանց ուսի վրայ բարձրանալով հասնում էին մինչև բարձր լուսամուտը և այնտեղից վրէժխնդրել էին լինում փողոցով անցողաբար անող մարդկանցից, որ իրանք զրկուել էին ազատութիւնից:

Այստեղ մենք անցանք մի շարք սենեակներով, որոնք բոլորն էլ յիշեցնում էին մեր նկարագրած սենեակը: Այնտեղ մենք տեսանք ծեր, երիտասարդ, թիւրքեր, հայեր, քրդեր, պարսիկներ, իսպանացիներ և նամանաւանդ բաւականաչափ յոյներ:

Սենեակներից մէկում ամբողջի միջից յանկարծ բարձրացաւ մի յոյն երիտասարդ և ուղիղ դէպի ինձ դալով, թիւրքերէն ասաց հետեւեալը.

«Չեղեպի, պարոն. արդէն երկու ամիս է, որ ես այստեղ բանտարկուած եմ. հազուստներս բոլորովին կեղտոտուել և պատառոտուել են և ես նոյնիսկ չգիտեմ, թէ ինչո՞ւ են ինձ տանջում այստեղ»:

Որովհետև Գալաթա Սերայը միայն առաջարկել բանտ է, որտեղի բանտարկութիւնը երեք օրից աւելի չէ տեսւմ, զրա համար ինձ զարմացրին երիտասարդ բանտարկեալի ասած «երկու ամիս խօսքերը»:

Վերատեսուչ Ռասիմ բէյը, որ արդէն նկատել էր զարմանքս, հեռացրեց մեզանից զանգատող բանտարկեալին և կարծես ինձանից մի տեսակ ներդուլութիւն խնդրելով, ասաց մեզ.

Նա զբազան կտորոյ ամենայնազուգն գողերից մէկն է, որ չնայելով իր 18 տարեկան հասակին, արդէն 18 անգամ գողութեան համար պատժուել է:

Մի ուրիշ դահլիճոււմ իմ հետաքրքրութիւնս գրաւեց մի ձերունի մարդ: Նա մի թիւրք էր թեր, սպիտակ միրուքով և լաւ աչքերով:

—Քանի՞ տարեկան ես դու, հարցրի ես նրան.

—79 տարեկան, պատասխանեց նա:

—Ինչո՞ւ համար է այս ձերունին բանտարկուել:

—Մարդասպանութեան համար, հանգիստ պատասխանեց ձերունին հարցիս:

Ծերունին թուրուժաշիւների խմբի առաջնորդն է եղել, այսպէս կոչուած վայրենի հրդեհաշէջների պարագլուխը: Մինչև իր ձերանալը նա պատժական օրէնքի հետ ոչ մի անգամ չէր ընդհարուել: Հայկական խոտվութիւնների ժամանակ ձերունին մի անգամ նկատեց, որ իր ստորադրեալներից մէկը բարբարոսաբար կտոր կտոր էր անում մի, արդէն սպանուած հայի մարմինը. նա չկարողացաւ այդ տեսարանին ականատես լինել, ստորադրեալին ժառնացոյց արեց իր կողմութիւնը, բայց վերջինս հայնոյց իր գլխաւորին: Ծերունին այդ բանից սաստիկ բարկացաւ, դաշոյնով վերջ զրաւ իր ստորադրեալի կեանքին. զրա հետեանքը այն եղաւ, որ 80 տարեկան հասակում մըտաւ բանտ:

Ծերունին էլ հաստատում էր, որ ինքը արդէն մի քանի շաբաթ բանտարկուած է և մինչև այժմ իրան չեն քննում: Սակայն նա չէր գանգատուում:

Իր պատմութիւնը վերջացնելուց յետոյ, ձերունին հան-

զարտութեամբ շարունակեց ծխել իր նարգիլէն, որի հաճոյքից ես նրան զրկել էի իմ հետաքրքրութեամբ:

Թիւրքերը իրանց ճակատագրական խղճով և իրանց հանգիստ համակերպութեամբ աւելի հեշտութեամբ և համբերութեամբ են տանում բանտարկութիւնը: Նրանք շարունակում են իրանց բէֆը և բանտում, այնտեղ էլ վարում են այնպիսի անգործ կեանք, ինչպէս և սրճարաններում և սպասելով սպանում են զատապարտուելու կամ ազատուելու:

Մի քանի սենեակներում տեսարանը բաւական իրիւրիական էր: Ահա պառկել են 12—20 և աւելի սրիկաներ և անմեղ կալանաւորներ մի փոքրիկ տարածութեան վրայ, ծխում, խըմում են և պատմութիւններ են անում:

Օրեկան երկու անգամ բանտարկեալները բանտային վարչութիւնից ուտելիք են ստանում. առաւօտեան ստանում են 3/4 քիլոգրամ հաց, յետոյ բրինձ կամ գետնախնձոր, իսկ երեկոյեան եփած միս և նոյն քանակութեամբ հաց, որովհետև բանտարկեալները այստեղ առաջարկել բանտումն են պտնուում, և նախնական քննութեան մէջ նրանք զեռ մեղադրեալներ և ոչ թէ զատապարտեալներ են:

Իւրաքանչիւր սենեակի վրայ հսկում է մի պահապան, որի պարտաւորութիւնն է օրեկան երկու անգամ բանտարկեալների վարքի մասին տեղեկութիւններ հաղորդել բանտի վերատեսչին, բայց և որը իրաւունք չունի նրանց ոտնձգութիւնները իր ցանկութեամբ պատժելու:

Բանտի շինութեան մի ուրիշ մասում, որ մի մեծ նախասենեակով բաժանուած է տղամարդկանց սենեակներից, զբտնուում է կանանց տեղը, այսինքն բանտի հարեմը:

Կանանց մասի վրայ հսկում է Ձեքիէ խանում անունով ձեր կինը, որ մեղ խոնարհ կերպով բարի գալուստ մաղթեց, երբ միլիտարիֆի պատուէրը լսեց:

Նա առաջնորդեց մեզ մի փոքր և ազօտ լուսաւորուած սենեակ, այնպէս որ մենք սկզբում ոչինչ չտեսանք և հետզհետէ միայն վարժուեցինք այդ տարածութեան ազօտ լոյսին:

Ինչպէս մեզ հաւատացնում էր Ձեքիէ խանումը, այդ բանտում միայն այդ երեք կին բանտարկեալներն են, որոնք մեր առաջ էին պտնուում: Իրանցից առաջինը մի յոյն կին էր, որ իր սիրեկանին նպաստել էր գողութիւն անելու, երկրորդը մի գեղեցիկ թրքուհի էր, որ մեր ներս մտնելուց անմիջապէս յետոյ երեսը ծածկեց քողով. նրան էլ բանտարկել էին իր վատ վարքի համար և զրան սպանում էր սատտիկ պատիժը. երրորդ կինը սր քրդուհի էր, որի մօտ էին և նրա 4 փոքրիկ զաւակ-

ները, որոնց ստիպուած էին եղել նոյնպէս բանտարկել իրանց
ձօր հետ: Այդ փոքրիկ արարածները, ինչպէս պարզ երևում
էր, մութ և տաք բանտում իրանց աւելի լաւ էին զգում, քան
թէ դուրսը՝ ազատ երկնակամարի տակ, որովհետև շարունակ
խաղում էին: Երբ քրդուհին մեր, կանանց մասը մտնելը նկա-
տեց, նա մի վայրենի սկանդալ սարքեց և գոռաց:

«Դուք ուշադրութիւն չդարձրիք իմ ունեցած ազատութեան
և ինձ մտցրիք մի այսպիսի ծակ: Դուք ինձ ընկեր դարձրիք
մի գողի և մի անառակ կնոջ: Այժմ էլ ինձ ձօտ գետուոր էք
բերում: Անիծեալ լինիք դուք»...

Այս խօսքերը լսելուց յետոյ մենք իսկոյն և եթ յետ քա-
շուեցինք և իմ պտոյտը Գալաթա-Սերայում վերջացաւ...

Ստամբուլում Մեծ Զափթիէյում գտնուում է մայրաքաղաքի
խսկական բանտը, որտեղ ապրում են ցմահ դատապար-
տուած արարածները: Իրանց վրայ աւելի խիստ հսկողութիւն
է նշանակուած, նամանաւանդ այն օրից ի վեր, երբ Շեֆիկ
բէլը ոստիկանութեան նախարար է նշանակուել:

Երբ ոստիկանութեան նախարար էր Սիրիայի այժմեան
գեներալ նահանգապետ Նազիմ փաշան, Ստամբուլում բան-
տարկեալների դրութիւնը դեռ ևս անհամեմատ լաւ էր: Իբրև
մի ազատամիտ և եւրոպական կուլտուրայի բարեկամ մարդ,
նա բանտարկեալներին ըստ իրանց յանցանքի ծանրութեան
բաժանում էր խմբերի և եթէ մէկի յանցանքը դատարանի կող-
մից դեռ ևս հաստատուած չէր, նրան որոշ արտօնութիւն և ա-
զատութիւն էր տալիս:

Նրա օրով նոյնիսկ պատահել է, որ բանտարկեալները
դատաւորների մեծ դահլիճում ռամազանի գիշերները ոստիկա-
նական հսկողութեան ներքոյ ներկայացումներ են կազմակերպել:
Ներկայացրել են ծիծաղաշարժ կտորներ մեծ մասամբ Նաորէզզին-
Սոջայից, որ ապրում էր մեզանից ձօտ մի դար առաջ: Կանանց
գերերն էլ ներկայացրել էին տղամարդիկ կանացի հագուստներով:
Իերասանները իբրև վարձատրութիւն ստացել են ծխախոտ և
շաքարեղէն: Հարկաւոր է նկատել, որ թիւրքական բանտում
թատրոնը արտաքոյ կարգի մի լուսաւոր երևոյթ է: Իսկ դերա-
սանները և հանդիսականները... Մեծ Զափթիէի բանտը վատ
հռչակ է ստացել այն խորհրդաւոր ղէպերի շնորհիւ, որոնք տե-
ղի են ունեցել այնտեղ հայկական խոռվութիւնների ժամանակ:
Այնտեղ շատ յարգի են բարբարոս դարերի մարդկանց տանջե-
լու համար ստեղծուած զանազան գործիքները:

Մի անգամ ես այնտեղ տեսայ 70 տարեկան մի ծերունի,
որը զրանից երկու շաբաթ առաջ միայն 28 տարեկան է եղել:

Սուլթանը յաճախ է ցանկութիւն յայտնել բանտարկեալ-
ների վիճակը մեղմացնելու: Տարեկան երկու կամ երեք անգամ
նա արգարադատութեան մինիստրից պահանջում է այն բան-
տարկեալների ցուցակը, որոնք ուղղուում են և նրանց ներումն է
շնորհում: Իր ծննդեան կամ գահակալութեան օրերին նա
բանտերը կերակուր և փող է ուղարկում: Սուլթանի օրինակին
երբեմն հետևում են և պալատական կանայքը: Բայց դժբաղ-
դաբար բանտարկեալները ստանում են շատ շատ կերակուրը,
իսկ փողը անյայտանում է բանտի պաշտօնեաների գրպանում,
եթէ դա առաջուց արդէն չէ կպել փող բերողների ձեռքին:

Սուլթանի կամքը միշտ լաւ է (?), բայց այդ կամքից չեն
ակնածում այն օրգանները, որոնց յանձնուած է նրա ի կա-
տար ածելը:

Գ.

Ռումելիական-անատոլիական աւազակային ոռմանտիկա:

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹԻՆ

Անապահովութիւն մայրաքաղաքում: Լեզուանի անգլիացին: Գրպանի գողեր:
Ղալթիայի անառականոցները: Պերայի շնտանները և Քեաղիմ փաշայի
թաղը: Նալովայի աւազակները և առևնգուածի պամութիւնը: Մեհմէդ
փեշիւանը մի անգամ էլ: Ալբանիայում, Մակեդոնիայում և Անատոլիայում:
Աւազակային մի պատմութիւն կամ աւազակից մինչև ոստիկանութեան մի-
նիստրի անձնական ծառան:

Բալկանեան թերակղզին միշտ աւազակների Դորադոն է ե-
ղել: Նա այժմ էլ նոյն է, ինչպէս որ ամբողջ Թիւրքիան Եւրո-
պայի և Ասիայի վերաբերմամբ:

Մայրաքաղաքում շատ բան, իհարկէ, դեռ ղէպի լաւն է
փոխուել: Այնտեղ կարելի է թէ ցերեկը և թէ գիշերը գլխաւոր
փողոցներով անցնել, առանց մի բոպէ կեանքի ապահովութեան
մասին կասկածելու:

Բայց շատ անհաճելի բան է, երբ մարդս փողոցներով
անցնելու ժամանակ պատահում է գիշերապահներին և նրանց
հետ ընդհարում: Ճիշտ այդպիսի մի ղէպը պատահեց ինձ, երբ
ես մի անգամ երեկոյեան ժամը 11-ին մի տիկնոջ հետ դուրս
եկայ ընակարանիցս գնալու դիմացի մի տուն, բարեկամ
ընտանիքներիս մէկին այցելելու, երբ 6 մարդուց բաղկացած
գիշերապահների խումբը ինձ ուղեկցող տիկնոջ անպատուեց:
Այդպիսի ղէպը պատահած ժամանակ խաղաղ վարմունքը
ամենագովիլի յատկութիւն է: Իմ միակ ղէնքս ձեռնափայտս էր:
Դա բարձրացնելուց յետոյ 6 գինուորները իսկոյն յետ քաշու-

Երրորդ դժոխքն ներկայանում է «Օդեսսա» սրճարանը: որ իր հիւրերի համար մի ամբողջ հիւրանոց էլ ունի:

«International» սրճարանում կարելի է լսել աշխարհիս բոլոր լեզուները, որտեղ Պարիզի պարող կանանց հետ մրցում են և հայուհիները, իրանց անբարոյական հիւրերի կեղտոտ կրքերին բաւականութիւն տալու: Իրանց հաճոյանալու համար հանդիսականներից ոմանք էլ միմեանց դէմ են մրցում և յաճախ դաշոյնի հարուածներն են որոշում, թէ միմեաց հետ մրցող հանդիսականներից որը պէտք է գերադասութիւն ստանայ...

Փողոցի ծայրում կան երկու ուրիշ տեղեր էլ: զբանցից մէկը «Մօսկոլա» թէյարանն է, որ զարդարուած է թուրքիական և ուսական դրօշակներով: Այդտեղ նուագում է մեքենայական օրկեստրը: Ըստ երևոյթին ներսում ամէն ինչ է: Երկրորդ տեղը մի թատրոն է, որի մուտքը առաջին կարգի համար արժէ մի Ֆրանկ, իսկ երկրորդ կարգը կէս Ֆրանկ: Թատրոնի սանդուղքի պատերը զարդարուած են վեզովի և զանազան երկրների բոյսերի նկարներով: Դահլիճը ունի 80 աթոռ և 19 օթեակ: Ադտեղի երաժշտութիւնը բաղկացած է մի ջութակից, մէկ կլարնետից, մէկ շեփորից և մէկ թմբուկից: Ներկայացնում են մի պանտոմիմա աւազակների կեանքից: Հետաքրքիր է ընթերցող, այնպէս չէ. իւրաքանչիւր քառորդ ժամից յետոյ այդ կտորը կրկնում են:

Ինչ որ Գալան է ներկայացնում այդ տեսակէտից, միևնոյն բանը աւելի շքեղ կերպով կարելի է գտնել Պերայի «Palais Crystal» և «Concordia», հիւրանոցներում, որոնք թուղթ խաղալու բաժանմունքներ էլ ունեն:

Պերայի փողոցներով անցնող օտարականը գիշեր ժամանակ յաճախ պատահում է հայերի, որոնք իբր թէ մուրացկաններ են: Բայց ոչ, սրանք մեծ մասամբ փողոցներում կանգնում և օտարականներին առաջարկում են իրանց հետեւի դէպի այնպիսի տներ, որտեղ իսկական թիւրքուհիներ իրանց սէրն են վաճարում: Այդ թիւրքուհիների փոխարէն սովորաբար հայուհիներ են լինում, միայն թիւրք կնոջ տարազով: Սակայն Մտամբոլում կան և բազմաթիւ տներ էլ, որտեղ անբարոյական բնակչուհիները իսկական թիւրքուհիներ են: Բայց այդտեղ մտնել կարող են միմիայն մուսուլմանները: Վայը տարել է այն եւրոպացուն, որին այդ տներից որեւէ մէկում յանկարծ բռնեցին. այդպիսի դէպքում նրան նոյն իսկ իր դեսպանն է հրաժարուում պաշտպանելու:

Կ. Պօլսի ամենավատահամբաւ թաղը Քատիմ փաշայի թաղն է:

Այդ թաղը, որ շրջապատուած է նոճիներով և գերեզմանատներով, հետուից իգիլիական տպաւորութիւն է թողնում: Բայց երբ անցորդը այդ թաղին աւելի է մօտենում, նկատում է թշուառ տներ և մի շարք նեղ ու կեղտոտ փողոցներ: Այդ թաղի միջով հոսում է մի շատ կեղտոտ առուակ, որ կոչոււմ է Սոխակների գետ...

Այդ թաղումն է ապրում մայրաքաղաքի կղկղանքը: Տները նման են ճիւղերի, որոնք միմեանց մօտ են, որ կարծես իրար վրայ են շինուած: Նրա փողոցներում նոյնպէս օստիկանների դրութիւլ վտանգաւոր է՝ այդ թաղի բնակիչները իրանց նեղ փողոցներում կարող են ամեն կերպ վրէժխնդիր լինել: Այդտեղ է կազմում ամեն տեսակ աւազակութիւնների իսկական բոյնը. աւազակութիւններ, որոնցից մեծ մասը անյայտ են մնում և ծածկոււմ:

Իսկ ինչ խօսք այն աւազակութիւնների մասին, որոնք աւելի մեծ չափով կատարում են մայրաքաղաքից դուրս, Թիւրքիայի ներքին գաւառներում: Այնտեղ աւազակութիւնները յայն և ընդարձակ ասպարէզ ունեն:

Կարծես շատերին ծանօթ կը լինի այն դէպքը, երբ աւազակների մի խումբ Աթանաս անունով առաջնորդի ղեկավարութեամբ Չերքեզիայում յարձակուեց Orient Express գնացքի վրայ և եւրոպան իր ժամանակին այդ դէպքի վրայ ուշադրութիւն դարձրեց, միմիայն նրա համար, որովհետեւ Orient Express գնացքն էր: Բայց էլ որքան աւազակութիւններ են պատահում, որքան արտաքին աշխարհին անյայտ են մնում:

Առանձին ուշադրութեան արժանի է այն երկու կանանց ատեանդումն, որ տեղի ունեցաւ 1896 թ. յունիսին:

Չննդեամբ Փրանսիացի մադամ Բրանդօն, որ Սուլթանի պալատի մանկաբարձուհին էր և 18 տարեկան ու գեղեցիկ հայուհի օրիորդ Պարադեմիսեանը, որ այն ժամանակուայ սերբիական դեսպանատան դրագոման Թէրհանի քննին էր, Եալովայում զբօսնելու ժամանակ օր ու ցերեկով առևանգուեցան աւազակների մի խմբից: Եալովան Կ. Պոլսի նշանաւոր հանքային ջուր ունեցող ամարանոցն է, որտեղ գնում է մեծ մասամբ Պերայի լաւ հասարակութիւնը: Կարեւոր եմ համարում աւելացնել և այն որ յափշտակուածներին ուղեկցում էին մի կառապան, մի ծառայ և երկու ժանդարմներ:

Տիկին Բրանդօն 12 օր բանտարկուելուց յետոյ, երբ նա հայուհու հետ վերադարձաւ Պերա, ինձ պատեց իր հետ պատահած արկածները թուրք աւազակների շնորհիւ:

«Կեց տարի է արդէն, այդպէս սկսեց տիկինը իր պատմութիւնը, որ ես ամառախոյն մի քանի ամիսները ետալովայումն էի անցկացնում: Միանգամ ես տիկին Պարաղեմեանի և նրա աղջկայ հետ զբօսնում էի եայլովայի շրջակայքում: Ջրօսանքի ժամանակ մեզ ուղեկցում էին մեր կառապանը, ծառան, և բացի դրանից երկու ժանդարմներ: Յանկարծ մենք նկատեցինք, որ սարի ստորոտից դէպի մեզ են վազում 11 հոգուց բաղկացած աւազակներ մի խումբ: Դրանք բոլորն էլ ալբանական տարազով վիթխարի մարդիկ էին, որոնք անմիջապէս շրջապատեցին մեզ: Մեզ ուղեկցող ժանդարմները անօգուտ համարելով նրանց հետ կռիւ սկսելը, իսկոյն և եթ փախան: Մեր ծառան ընդհակառակն աշխատեց մեզ պաշտպանել, բայց այնպիսի հարուածներ ստացաւ աւազակներից, որ հազիւ էր կարողանում տեղից շարժուել: Աւազակները մեզ կալանաւորուած հրատարակեցին: Սարսափը տիրել էր մեզ, նամանաւանդ տիկին Պարաղեմիսեանին, որ առանց այն էլ հիւանդոտ գրութեան մէջ էր գտնւում: Այդ ժամանակ աւազակային խմբի առաջնորդը, որին միւսները կապիտան Գեօրգի էին անուանում, պատուիրեց տիկին Պարաղեմիսեանին մեր ծառայի հետ միասին վերադառնալ քաղաք և պատահած դէպքի մասին պատմել: Սկզբում աւազակները ցանկանում էին և տիկին Պարաղեմիսեանին էլ պահել, սակայն երբ աւազակների առաջնորդը տիկինը խիստ քննեց, դարձաւ իր ստորադրեալներին և ասաց. «տիկինը թէ պառաւ և թէ հիւանդ է, չեմ կարծում որ նրա համար մեզ փող վճարեն, այլ կարող է պատահել, որ նրան վերջի վերջոյ մեզ թողնեն...» Այդ խօսքերից յետոյ տիկինը մեզանից հեռացաւ և աւելի շուտ մեռած, քան կենդանի հասաւ քաղաք, այն ինչ մեզ, շրջապատած աւազակները փախցրին դէպի հարեւան լեռները, ուշադրութիւն չդարցնելով մեր աղաչանքներին և լաց ու կոծին: Այնտեղ կապիտան Գեօրգին մօտեցաւ մեզ, ներողութիւն խնդրեց, որ մեզ առևանգել են և մխիթարեց հետեւեալ խօսքերով:

«Չվախենաք, խնդրեմ, որ ձեզ հետ որևէ վատ բան կպատահի: Մենք ձեզ ոչ մի անհաճելի բան չենք անիլ, թէ մեզ չհալածեն: Մենք գանկանում ենք ձեզ համար միայն փրկկանքի փող ստանալ, որից յետոյ ձեզ բոլորովին ազատութիւն կընորհենք: Մինչև այդ ժամանակ դուք ձեզ կարող էք մեր քոյրերը համարել»:

Մեզ շարունակ շտապեցնում էին դէպի սարի անտառը գնալու:

Չնայելով, որ նրանք երկու ձի էլ դրել էին մեր արածողութեան տակ, բայց անանցանելի ճանապարհների պատ-

ճատով գրեթէ ձեռնհարաբեռն էին մտնելը: Առաջօրեայ դէմ մեզ պատուիրեցին կրկին անհետնել, յարմար զո գնիճկը յայն դիտարկելու գիշիրը ճանապարհը վերադառնալիս շարունակելով ձեռք ձեռք մեզ մեզ 30 ժամուայի ճանապարհանակն անցնելով թիւստեղբայրական գտնուում:

Կապիտանը մի նստեղեկ ուղից յարմար սղեղը քակոյցներ իջակ ինձ համար, իրևս պառլամի մէջ 10,000 յիսուկ թրքիսանները աւելցնում հուն համար 15,000 ֆոքսոյ վիշրիկներով իրար կ'ահառնէին: Նախապէս կը յանձնել էին աւազակներից մէկին տանելու և հօվադը փոխել էին, որ նա ապահով կերպով վերադառնար: Երկու շաբաթ անց սպառնացել էին, որ եթէ իրենց անկախութեան ինքնուրույն պահանջները կամ ճանապարհին կորած յանգած զինքնազորներն չ'աւելցնուցիր, մեր կը մորթեն: Նամակատարը ինձ անկախութեան ինքնուրույն երկու օրից յետոյ մեր մարդկանց անպատիւ անգործութեան պէտք է աշխատէինք չ'ուստահատուել... յայտնաւորելով յետոյ մա...

Եւ մենք օրէցօր սպասում էինք. մ յայտնաւորելով յետոյ մա... Աւազակները անտառի հետ ընկառնուցեցին իրար: Մենք նրանք իրանց բնակութեան համար որոշ տեղ չ'ուներին: Մենք մեր նստած տեղը երեք անգամ փոխեցինք: Միտեղիս ոչ մի տուն կար և ոչ էլ վրան էր զարկուած: Աւազակները շրջից շրջից բեր իրանց հետ ոչինչ չէին վերցրել, նոյնպէս իրար: Մենք կերակրւում էինք թուրքական չոր հացով և այդպէս անտեղեց մեր 12 օր: Սարսափելի է չէ: Եւ եթէ մեր գրութիւնը լռեալութեամբ ժամանակ անորոշ մնար, գուցէ այդ չոր հացին յիշակաւ օգտուէինք յինք... ցաւ առ յայտնայ այժմ

Մենք բաղդաւոր էինք, որ երկու հոգի միտեղիս չ'ուներին և դէպ կապիտանը մի անգամ ասաց ինձ որ ինքը չէա սխրում առևանգել մի կնոջ, այլ երկուսը միտսին, որպէս զորակոյն անտառը ինչպիսի:

Աւազակների քաղաքավարութեան համար մենք չէինք կարող գանգատուել: Ոչ ոք չէր յանդգնում մեզ վիշտաբերելու: Ընդհակառակը նրանք նոյնիսկ մեզ շատ լաւ փոխադրում էին, որ երբեմն ծիծաղ էր պատճառում: Օրինակ, մի անգամ երբ ես ձեռնոցներս կորցրել էի, այն ժամանակ աւազակները երկու աղլուխ բերին, որպէսզի ձեռքերս փաթաթեմք: Նրանք չ'կեղտոտուեան...

Մեզ հետ սովորաբար խօսում էր կապիտանը, երբեմն յունարէն, երբեմն էլ թիւրքերէն: Միւս աւազակները մեզ մօտ տնտում էին միայն այն ժամանակ, երբ կապիտանը նրանց մեզ մօտ էր ուղարկում: Մնացած ժամանակը նրանք մեզանից պատուաբեր հեռաւորութեան վրայ էին գտնուում...

Ընդհանրապէս մենք անասելի սարսափի մէջ էինք: Մենք աղօթում և լալիս էինք օր ու գիշեր: Տասնեկու օրուայ ընթացքում մենք միայն մի բանի ժամ էինք քնել: Գիշերը մեծ մասամբ քնում էինք և եթէ հանգստանում էինք, չէինք համարձակուում աչքերներս խփելու: Մենք սեղմուած նստում էինք իրար կողքի, աչքերս երկիւղից բացած և դուրում էինք, երբ հեռուից որևէ ձայն էր դալիս: Յերեկը երբեմն քնում էինք, բայց ոչ երկուսս միասին, այլ մէկը միշտ պէտք է հսկէր միւսի վրայ:

Տասնեկու օրուայ ընթացքում մենք մնացինք միեւնոյն հագուստի, միեւնոյն սպիտակեղէնի, կօշիկների և գուլպաների մէջ: Մեր աղուլները այնպէս էին կեղտոտուել կարծես թէ դրանք ածխի փոշու մէջ թաթախուած լինէին: Կարիքից ստիպուած էինք ձեռքներս լուանալ, այն ինչ մեր երեսը միշտ անլուայ էր մնում, իսկ մազերը ոչ սանրուած: Մենք կտրել էինք մեր ամբողջ յոյսը և կարծում էինք, որ անտառում կը մեռնենք երկիւղից, սովածութիւնից կամ թէ չէ աւազակների ձեռքով:

Մի անգամ մեզ սաստիկ վախեցրեց այն երկիւղը, իբր թէ զօրքերը մեզ հալածում են: Եթէ այդ լուրը ճշտուէր, այն ժամանակ աւազակները մեզ կը սպանէին, թէև նրանք ընթանալու պէս արիւնսածարաւ մարդկանց տպաւորութիւն չէին թողնում: Կապիտան Գեօրգիին պատկառելի կերպարնքով, գեղեցիկ դէմքով, բարձրահասակ և երկար միրուքով մի մարդ էր: Նրա կրակոտ աչքերը արտայայտում էին քաջութիւն, եռանդ և մի որոշ բարութիւն: Նա իր հաւատարմներին ճարպիկութամբ պատուէրներ էր տալիս և նրանց մէջ տիրում էր մի տեսակ օրինակելի կարգապահութիւն: Նրա իւրաքանչիւր խօսքը աստուածային պատուէրի տեղ էին ընդունում և որ իսկոյն և եթ կատարուում էր: Աւազակներն էլ արժանի էին մի այդպիսի առաջնորդի: Նրանք էլ վիթխարի կերպարնք ունէին և 30—50 տարեկան տղամարդիկ էին...

Հետաքրքիրը այն էր, որ աւազակները իրանց հետ ունէին մի ամբողջ դեղատուն. կապիտանը միեւնոյն ժամանակ և իմբի բժիշկն էր: Նա երբեմն սրան և երբեմն էլ նրան տալիս էր կամ փոշիներ կամ կաթիլներ: Ինքն էլ երբեմն դեղ էր ընդունում: Որովհետեւ երեք օր շարունակ անձրեւ էր հեկել, դրա համար կապիտանը պատուիրեց դեղերի արկղը բաց անել, որպէսզի արեւի ճառագայթները նրա մէջ մտնեն և նրանց խոնաւութիւնը ծծեն: Արկղը բաց անելուց յետոյ միայն մենք տեսանք, որ նրա մէջ դեղերի մի մեծ ժողովածու էր ամփոփուած,

ի միջի այլոց և մորֆիում, Գարմշտադի մի դեղավաճառանոցի էտիկէտով...

Չմոռանամ աւելացնելու, որ այդքան երկար ժամանակի ընթացքում մենք մեր իրերից ոչինչ չկորցրինք: Մի օր ես կորցրի ձեռքի պայուսակս, որի մէջ ամփոփուած էին փողամանս և մի զարդ. աւազակներից մէկը գտաւ և բերաւ ինձ յանձնեց պայուսակը, որից մի պիաստր անգամ չէր կորել...

Վերջապէս հասաւ մեր ազատութեան ժամը: Եկար բանակցութիւններից յետոյ աւազակները մեր փրկանքի 25,000 ֆունտը 10,000-ի էին իջիցրել. սուլթանը վճարեց այդ գումարը մեզ փրկելու: Գումարը յանձնեց իմ հաւատարմատարս աւազակներից մէկին, մի առանձնեցած տեղ, 24 ժամից յետոյ աւազակը վերադարձաւ այդ գումարով մեզ ձօռ:

Կապիտանը իսկոյն և եթ զբաղուեց գումարը իր ընկերներին բաժնելով: Գումարի $\frac{1}{4}$ մասը կամ 2,500 ֆունտը ինքը վերցրեց, իսկ մնացածը հաւատարապէս բաժանեց իր ընկերներին, այնպէս որ նրանցից ամեն մէկը ստացաւ 750 ֆունտ: Իրանից յետոյ կապիտանը ձօռեցաւ մեզ, ներողութիւն խնդրեց, որ մեզ այդքան անհաճելի դրութեան մէջ դրեց, շնորհակալութիւն յայտնեց մեր համբերութեան համար և վերջապէս վերին աստիճանի քաղաքավարութեամբ համբուրեց մեր ձեռքը: Նրա օրինակին հետեցին և միւս աւազակները, որոնք նոյնպէս շնորհակալութիւն արին և համբուրեցին մեր ձեռքերը:

Իրանից յետոյ կապիտանը յայտնեց, որ մենք կրկին ազատ ենք, հրաժեշտ տուեց մեզ և իր մարդկանցից հինգ հոգի վերցնելով մեզանից բաժանուեցաւ:

Միւս հինգ հոգին կապիտանի պատուէրի համաձայն մեզ պէտք է մինչև տուն ուղեկցէին:

Մենք սկսեցինք վերադառնալ:

Երեկոյ էր: Սկզբում չորս ժամ ձիով գնացինք, յետոյ իջանք ձիերից և 14 ժամ շարունակ ոտով գնացինք: Աւազակները իրանց հազուստները մեզ էին տուել հագնելու մեր հագուստների վրայով, այնպէս որ կասկածոտ աչքերն անգամ չէին կարող նկատել, որ մենք կանայք ենք. այնքան էինք փոխուել մենք: Եթէ մէկը ճանապարհին պատահէր, նրա մըտքով ոչ մի բան չէր կարող անցնել...

Մեր խումբը հեռո՛հեռէ փոքրանում էր, որքան մենք մեր նպատակին աւելի էինք ձօռնում: Սկզբում մեզ ուղեկցում էին հինգ հոգի: Մի քանի ժամից յետոյ նրանցից մէկը հրաժեշտ տուեց մեզ և ձիաների հետ յետ դարձաւ, որից յետոյ մեզ հետ միայն չորս հոգի մնացին: Գիշերուայ ընթացքում նրանցից

երկուսն էլ անյայտացան, իսկ լուսադէմին էլ մէկը: Կարձ-
ժամանակից յետոյ մեզ հրաժեշտ տուեց և վերջին աւազա-
կը ասելով:

«Ահա ձեզ եւալովա տանող ճանապարհը:»

Այս ասելուց յետոյ մեզանից հեռացաւ միակ աւազակը:
Մենք մենակ շարունակեցինք մեր ճանապարհը և շուտով հա-
սանք տուն...»

Աւելացնեմ և այս, որ վերջին աւազակը մեզանից ազա-
տուելով, իջաւ մօտիկայ հովիտը այնտեղից ոչխար գողանալու:
Բարեբաղդաբար նրան բռնեցին և նրա մօտ գտան իր բաժին
փրկանքի 750 ֆունտը:

Թիւրքիական սոսիկանութիւնը շատ յաշիատեց միւս ա-
ւազակներին էլ բռնելու: Նշանակեցին մի խումբ զօրք աւազակ-
ների յետեից ընկնելու և նրանց բռնելու: Նոյնիսկ նաւապետ
Մումթազ բէյի զեկավարութեամբ Մարմարա ծովում մի քանի
նաւեր պատրաստեցին աւազակներին հետեւելու: Գրեթէ ամեն
օր մայրաքաղաքի թերթերը ամեն տեսակ լուրեր էին հրա-
տարակում նորանոր աւազակների ձերբակալման մասին: Մենք
գիտենք, որ 11 աւազակներից միայն մէկին էին կարողացել
բռնել: Պաշտօնապէս ձերբակալուած աւազակների թիւը հաս-
նում էր 30-40-ի: Իսկապէս թերթերի այդ հաղորդած լուրե-
րը մեծ մասամբ ստայօղ էին, ոչ մի աւազակ էլ բացի մէկից
չձերբակալուեցաւ և, հաւանական է, որ մինչեւ այժմ էլ կա-
պիտան Գեօրգին որեւէ տեղ ազատ կերպով վայելում է իր
ոճրագործութեան պտուղները:

Այստեղ հարկաւոր է մի հետաքրքիր բան էլ յիշել, որ բոլո-
րովին ամբողջացնում է Գեօրգիի գործունէութեան բոմանտիքա-
կան գոյնը: Տիկին Բրանդօյի և օրիորդ Պարադեմինեանին առե-
ւանդելուց մի քանի օր առաջ, կապիտան Գեօրգին փախցրել
էր էալովայում ապրող վառարանների գործարանատիրոջ որ-
գուն: Այդ երիտասարդի համար կապիտան Գեօրգին պահան-
ջեց 1000 ֆունտ փրկանք: Բայց նրա խեղճ հայրը ընդամենը
500 փունտ կարողութիւն ունէր: Մեր աւազակապետը բաւա-
կանացաւ այդ գումարով և երիտասարդին ուղարկեց տուն:
Բայց երբ Գեօրգին արդէն երկու տիկիններից փրկանքի մեծ
գումարը ստացել էր, Եալովայի վառարանների գործարանատի-
րոջ յետ ուղարկեց 500 ֆունտը հետեւեալ նամակի հետ միասին:

«Այժմ ես կարող եմ ձեր ինձ տուած 500 ֆ. պարտքը
վերադարձնել: Գեօրգի:»

Այլբանիայում և Մակեդոնիայում աւազակները երկրի իս-
կական տէրերն են: Բնակիչները աւելի շուտ նրանց հետ են

բանակցութիւն սկսում, բան թէ թիւրքիական թոյլ և կամա-
զուրկ պաշտօնեաների պաշտպանութեանը դիմում: Ոստիկա-
նութիւնը վերոյիշեալ երկրներում աւելի վտանգաւոր է, քան
թէ Թիւրքիայում: Այնտեղ ոստիկանութեան մարդիկ մեծ մա-
սամբ նախկին աւազակներից են բաղկացած, որոնք աշխատում
են լաւ յարաբերութիւն պահպանել իրանց յաջորդ արհեստա-
կիցների հետ, և նոյնիսկ այդ ոստիկաններից շատերը նրանց
հետ շատ անգամ պայմանաւորուած են լինում. իսկ եթէ այդ
ոստիկանները և ժանդարմները կառավարութեան պատուէրով
ստիպուած են լինում աւազակներին հետեւելու, այն ժամանակ
նրանք առաջուց գաղտնի կերպով տեղեկութիւն են տալիս
նրանց զգուշանալու: Չէ որ սովորաբար յայտնի են խմբերի
աւազակապետները, նրանց ստորադրեալները, բնակութեան տե-
ղերը, և նոյնիսկ նրանց գործակալները զանազան քաղաքնե-
րում: Այդ աւազակները տէրութեան մէջ մի փոքրիկ տէրու-
թիւն են կազմում, ունեն իրանց ամբողջ և կանոնաւոր վար-
չութիւնը և նոյնիսկ իրանց պաշտօնական ներկայացուցիչները
Թիւրքական պաշտօնեաների մօտ:

Իբրեւ մի պատկեր Թիւրքիայի աւազակների կեանքին
նուերուած գլխին, ուզում եմ հետեւեալ անամօթ լուրերն էլ
աւելացնել, որոնք թիւրքական կառավարութիւնը գրեթէ
ամեն օր թիւրքական լրագրների պաշտօնական լուրերի շար-
քում հաղորդում է:

«Մոնաստիրից մեզ հաղորդում են որ Մեղշիկույում Սերֆիտ-
շէ սանջակում մեծ ընդհարում է տեղի ունեցել ժանդարմների
և աւազակների մէջ: Չնայելով որ վերջիններս թուով քիչ էին,
սակայն միայն երկարատե կուռից յետոյ ժանդարմներին յաջող-
ուեց աւազակապետ Ալէքսիսին սպանելու. միւս աւազակները
կորցրին 3 մարդ»:

«Տարիներից ի վեր Եանինայում և Մոնաստիրում տիրա-
պետող աւազակապետ Թուխան Պրունուբաբայի խաներից մէկ-
ում քնած ժամանակ մատնուեցաւ և ընկաւ ժանդարմների
ձեռքը: Վերջիններս կարողացան նրան կենդանի բռնել: Աւազա-
կապետին սպանեցին և նրա գլուխը բերին Գիւրբուտէ»:

«Կոստուլօ գաւառի Պրիտրինդ գիւղաքաղաքում ժողովրդի
մէջ մեծ իրարանցում է ձգել աւազակային մի խումբ: Այն խըմ-
բերը, որոնք ուղարկու էին այդ խմբին բռնելու, չկարողացան
իրանց նպատակին հասնել, թէ և նրանց հետքը արդէն գտել
են»:

Նորագոյն ժամանակներս գրգռիչ գէպեր պատահեցին
Թիւրքիայի մի քանի տեղերում: Զմիւռնիայի շրջակայքում ա-

ազակները փախցրին Միյ անունով Ֆրանսիացուն, որին արձակեցին 5000 ֆունտ փրկանք առնելուց յետոյ: Մակեդոնական աւազակները Սալոնիկէի պարիսպների տակ առեանգեցին ամերիկական միսսիօնարուհի միս էլլէն Ստոնին և նրա համար պահանջեցին 25,000 ֆունտ փրկանքի փող, կամ քաղաքական ներուճն Սալոնիկէում յեղափոխական գործերի պատճառով տէրութիւնից դատապարտուած մակիդոնացիների համար.....

Այդ օրինակ դէպքեր Փոքր-Ասիայում էլ շատ են պատահում: Հսկնք դրանց մասին էլ կրկին թիւրքիական տեղեկութիւնները: «Թուլատում երևացել է աւազակային մի խումբ: Ոստիկանութիւնը ընդհարուեց այդ խմբի հետ և սպանեց երկու աւազակներ: Միւսները կարողացան փախչել և աղմուկներ բարձրացնել քաղաքի շրջակայքի միւս մասերում: Սըվազի և Կոնիայի վալիները պայմանաւորուել են միմեանց հետ և մեծ խըմբեր են ուղարկել աւազակներին հալածելու և ոչնչացնելու»:

«Կ. Պոլսի մօտ Իզմիտում աւազակների մի փոքրիկ խումբ է երևացել: Քաղաքի պարիսպների մօտ հինգ աւազակներ յափշտակեցին քաղաքագլուխ էմին էֆինտի երկու որդիներին, եղբորը և 68 ոսկէ լիւրա և պահանջեցին մեծ փրկանք: Եւ որովհետև նրանք սարերը փախցրած մարդկանց սպառնում էին սպանելու, դրա համար էլ փրկանքը խնդրեցին և եթ վճարուեց նրանց»:

«Աւազակների մի խումբ իշխում է Կարամուսալում, որ նոյնպէս Իզմիտի գաւառումն է գտնուում, ամեն տեսակ ջանք է գործ դրում այդ աւազակներին ոչնչացնելու: Հինգ հոգուց բաղկացած աւազակների մի խումբ բացարձակ կերպով տիրում է Սինոպի և Գարասուի մէջ ընկնող ճանապարհի վրայ: Այդ խումբը արդէն բազմաթիւ ճանապարհորդների կողոպտել է: Երբ այդ աւազակներին չեն դիմադրում, նրանք բաւականապէս են միմիայն փրկանքի փողով: Հակառակ դէպքում նրանք նոյնիսկ սպանութիւններից չեն խուսափում ճանապարհորդների իրեղէններին տիրանալու: Օրինակի համար նորերս մի երիտասարդ վաճառական Եազիտլի օղլի Ստավրի անունով աւազակներին իր ցոյց տուած դիմադրութեան համար կորցրեց ոչ միայն իր իրերը, փողը այլ և կեանքը: Ներկայումս Սինոպի նահանգապետը Բեքիր-փաշան զօրք է ուղարկել այդ աւազակներին ոչնչացնելու համար»:

Աւազակներին արմատախիլ անել առ այժմ անհնարին է, որովհետև դրանք ունեն բազմաթիւ բներ, որտեղ նրանք վտանգաւոր ըտպէսներին կարողանում են ճարպիկութեամբ թաքնուել: Այդ բներից նրանք երբեմն առ երբեմն դուրս են գալիս և աշ-

խարհն զարմացնում իրանց յանդուգն գործերով: Դա 5 կամ 10 հոգուց բաղկացած մի խումբ է, որ տամեակ հազարաւոր բնակիչ ունեցող քաղաքներին սարսափի մէջ է ձգել:

Կ. Պոլսի և Սալոնիկէի մէջ գտնուող երկաթուղու կայարաններից մէկում օր ու ցերեկով Պրեվօ ազգանունով Ֆրանսիացի ինժեները աւազակներից կողոպտուեց և 50,000 ֆրանկ փրկանքի փող վճարելուց յետոյ միայն ազատուեցաւ: Այնուհետև աւազակները հանգիստ կերպով յետ քաշուեցան:

Աղաբազարի երկաթուղու կայարանում 12 հոգուց բաղկացած աւազակների մի խումբ գիշեր ժամանակ յարձակուեցաւ զինուորների վրայ և փախցրեց նրանց սպային և որովհետև կառավարութիւնը նրան որոշ ժամանակի ընթացքում չկարողացաւ ազատել, դրա համար աւազակները սպանեցին նրան:

Աւազակներից ոչ ոք չբռնուեց:

Անատոլիական երկաթուղու մի ուրիշ կայարանում Ադ Բայրայում, մի քանի ժամանակ սրանից, առաջ, օր ու ցերեկով աւազակային մի ուրիշ խումբ յայտնուեցաւ: Այդ խումբը քարուքանդ արեց կայարանի շինութիւնը, ոչնչացրեց նրա զանազան բաժանմունքները և երկաթուղու գծերը և յետոյ կայարանի զանձարանը կողոպտեց: Մինչև աւազակներից շղթայուած պաշտօնեաների օգնութիւն ստանալը, չարագործները փախան դէպի լեռները, որոնք աւազակներին հետևող մարդկանց համար անյաղթելի արգելքներ էին ներկայացնում: Էսկիշէհիբի գայմազամ կամ նահանգապետ Հայրի—Բէյը չնայելով այդ արգելքներին իր զինուորների խմբով շրջապատեց աւազակներին, բայց վերջիններս կրկին յաջողուեց նրանցից ազատուելու:

Տէրութեան պաշտօնեաները մի պատահմունքի շնորհիւ միայն կարողացան աւազակների հետքը գտնել:

Էսկիշէհիբի քաղաքում մի անգամ մի հովիւ դէս ու դէն էր գնում վառօդ գնդակ գնելու: Այդ հովիւին կասկածելով ձերբակալեցին և նրան սաստիկ նեղացնելուց յետոյ վերջապէս յայտնի եղաւ, որ նա այդ վառօդն ու գնդակը հալածուած աւազակները համար էր ցանկանում գնել: Վերջիններս մատնելուց յետոյ, երբ հովիւը տեսաւ որ իրան էլ սպառնում է մահ, ստիպուած եղաւ ոստիկանութեան նոյնիսկ աւազակների տեղը ցոյց տալու: Հովիւը թիւրքիական զինուորներին ամենասարսափելի ճանապարհներով տարաւ մինչև աւազակները որջերը:

Ինչ ժամանակից յետոյ հալածուած աւազակները կանգնած էին իրանց հալածող զինուորների դէմ առ դէմ: Աւազակ-

Մի երեկոյ դժբաղդ մայրը նստած էր տխուր, ինչպէս միշտ և զէպի հետուն էր նայում:

Ամեն ինչ խաղաղ էր նրա շուրջը: Տան մէջ չէր լուում նոյնիսկ ճանճի սզզոցը: Ամեն ինչ հաճելի և խաղաղ էր այրու համար: Փողի կարիք նա չէր զգում, որովհետև ինքը մեծակ էր, իսկ նա աւելի ունէր, քան թէ կարիք կար, Բայց միթէ դրանք կարճ էին շաւակնութիւն պատճառել որդեկորոյ մօրը: Ինչքան հրաշալի և գեղեցիկ բան կը լինէր, եթէ Ստաւրօն իր մօր կեանքի վերջին տարիներում նրա մօտ լինէր:

Մի անգամ նա նկատում է որ ճանապարհով երկու մարդ են գալիս, մէկ ծեր, իսկ միւսը երիտասարդ. երիտասարդը մտում է դրսում կանգնած, իսկ ծերունին ներս է մտնում այրի կնոջ մօտ: «Ո՞վ ես դու, հարցնում է այրին»:

— Ես մի աւագակ եմ, այսպէս է սկսում իր պատմութիւնը հիւրը: Ինչը տարի սրանից առաջ ես գողացի միակ որդուդ՝ Ստաւրօյին: Եթէ փրկանք վճարես, կարող ես նրան կրկին ստանալ:

Այրին դողդոջուն ձեռքերով վճարեց փրկանքը, որից յետոյ աւագակը հեռացաւ, իսկ Ստաւրօն վերադարձաւ:

Մեր Ստաւրօն իր ընտանիքին նոր կեանք է տալիս: Այժմ այրու տունը ուրախ և ցնծում է, այն ինչ առաջ միայն տըխրութիւն և սուգ էր ներկայացնում: Ստաւրօն զանազան առիթներէից օգուտ քաղելով իր մօրից նորանոր փողեր է խնդրում: Այրի մայրն էլ առանց մերժելու միշտ կատարում է իր որդու խնդիրը: Եւ միթէ մօր մտքով կ'անցնէր իր միակ որդու խնդիրը մերժելու...

Այդպէս նրանք ապրում են շաբաթներ և ամիսներ...

Յանկարծ, մի օր, Ստաւրօն խոստովանում է, որ ինքը աւագակային խմբի հետ դեռ ևս յարաբերութեան մէջ է գտնւում, և բացի դրանից, որ իր բոլոր ընկերները և հիւրերը աւագակներ են: Միայն փողի շնորհիւ նա կարող էր իր վտանգաւոր ընկերներից ազատուել: Մայրը տալիս է որդուն իր վերջին փողը և այդպիսով տանը միաժամանակ խաղաղութիւն և հանգստութիւ է տիրում:

Մի անգամ էլ Ստաւրօն յանկարծ կանգնում է իր մօր առաջ և ասում է. «Փող տուր, եթէ ոչ կը սպանեմ քեզ»:

— Ես այլ ևս փող չունիմ, գանգատում է դժբաղդ մայրը: «Թո՛ղ ես կամ պէտք է փող ունենամ, կամ թէ չէ կը սպանեմ քեզ: Ծախիր տունդ և դրա փողը տուր ինձ: Ես պէտք է վերագառնամ աւագակների մօտ»: Ստաւրօն քանի գնում, այնքան էլ աւելի էր սպանում մօրը:

— Դժբաղդ որդիս, եկ ինձ հետ գնանք մայրաքաղաք, այնտեղ էլ ես փող ունեմ, պատասխանում է վերջապէս մայրը: Եւ նրանք միասին ճանապարհում են Կ. Պօլիս:

Բայց Ստամբուլում յուսահատուած մայրը իր թշուառ որդուն փոխանակ բանկիրի մօտ՝ տանում է ոստիկանութեան նախարարի մօտ:

Ոստիկանութեան նախարարի մօտ ես Ստաւրօյին տեսայ իբրև փաշայի թիկնապահ ծառայ...

Դ.

Թիւրքիական ցենզուրան.

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Չափազանց կրթութիւնը:—Թիւրքիական լրագիրները:—Ցենզուրական ղէպքերի նմուշներ:—Ուղղած Աստուածաշունչը:—Սըբազըուած Դուրանը: Գիժ կովը:—Քաղաքականութիւնը մամուլի մէջ:

Ինչպիսի կրթութիւն, ինչպիսի յառաջադիմութիւն:

Այդպէս էի ես կարծում, երբ տեսնում էի շոգենաւի վրայ նստած արիստոկրատ թիւրքերին, որոնք գնում էին ղէպի վիլաները և Մարմարա ծովի ամառանոցները և ճանապարհի երկարութիւնը չզգալու համար եւրոպական լրագրների ընթերցանութեամբ էին զբաղուած:

Չափազանց կրթութիւն, չափազանց յառաջադիմութիւն, կարծում էին ընդհակառակը թիւրքական լրտեսները և եւրոպական լրագրներ կարդացողներին ամբաստնում էին իբրև երիտասարդ թիւրքերի:

Եւ զարմանալի չէ այն հանգամանքը, որ թիւրքիական կառավարութիւնը կատարելապէս գնահատում է այդ օրինակ ամբաստանութիւնները, որովհետև նրա պաշտպան ոստիկանութիւնը այնպիսի անհամբերի, իբրև երիտասարդ թիւրքերի, կալանաւորեց, որոնք horrible diету ոճրագործութիւն են արել նրանով, ու իրանց Ֆէսերի վրայ օղանցքներ են ունեցել:

Օղանցքները երիտասարդ թիւրքերի նշաններն են, ասում է ոստիկանութիւնը...

Եւ իհարկէ այդ օրուանից ի վեր գրեթէ ամեն մի թիւրք իր Ֆէսի վրայ օղանցքներ չունի, կամ թէ չէ բացի Կ. Պօլսի զրաբնիչի ատեանից անցկացած թիւրքիական լրագրից ուրիշ լրագիր չէ կարդում հրապարակօրէս:

Եւ իսկապէս Կ. Պոլսի ոչ մի լրագիր չէ կարող իր ընթերցողի մտքերը լարել կամ փոխել:

Եւ միթէ կարելի է մի բան աշխարհիս երեսին աւելի տափակ, չոր ու ցամաք և ձանձրալի երեակայել, քան թէ այդ Կ. Պոլսի լրագրսերն են ներկայացնում:

Թիւրքիական թերթերի ամենագուռաճալի մասը կազմում են նրանց պաշտօնական բաժինը և այն սիւնակները, որտեղ գլխաւորապէս երևում են թիւրքական ցենզուրայի լարախաղացութեան բնորոշ նմուշները.

Թիւրքիայում գրաքննութիւնը զարմանալի կեանք է վարում: Թիւրքիական թերթերը զրկուած են նոյն իսկ ամենաչնչին ազատութիւնից ներքին կամ արտաքին քաղաքականութեան մասին անկախ կերպով իրանց կարծիքները արտայայտելու: Դրանք մեծ մասամբ գրաքննութիւնից ներշնչուած յօդուածներով են կերակրում իրանց ընթերցողներին:

Շատ անգամ էլ պատահում է, որ թիւրքիական ցենզուրան շատ բան թոյլ է տալիս սպաղբելու թիւրքիական լեզուով լոյս տեսնող թերթերում, այն ինչ միևնոյն բանը արգելու է մայրաքաղաքում լոյս տեսնող միւս թերթերում երևալու, որպէսզի գրանով արգելի միայն թիւրքերի համար որոշած տեղեկութիւնները աւելի լայն շրջաններում տարածուելու:

Թիւրքերի համար լուրերը առհասարկ ուրիշ գոյն ունեն, եւրոպացիների համար ուրիշ:

Մի բանի մէջ միայն բոլորը միևնոյն իրաւունքն ունեն, որ է լուսթիւնը: Միանգամայն անհաւատալի է թիւրքիական ցենզուրի նրբազգացութիւնը և դիսկրետ լինելը:

Ահա միայն մի բանի պերճախօս փաստեր:

Երբ Կարնօն սպանուել էր, լուրը կայծակի արագութեամբ բերանացի կերպով տարածուեց և չնայած նրան, որ իւրաքանչիւրը այդ մասին արդէն գիտէր և խօսում էր, Կ. Պոլսի թերթերին արգելուած մնաց այդ սարսափելի դէպքի առթիւ ամենաչնչին մանրամասնութիւնը անգամ յիշատակելու:

«Փրանսիական հասարակապետութեան նախագահը հանկարծամահ եղաւ» այսպէս հաղորդուեց փարիզեան լուրը: Յետոյ կարողացան, իհարկէ, նրա մահուան մասին մի բանի բան ևս պատմելու, բայց միայն այս ձևով:

«Կարնօն դէպքից յետոյ գիտակցութիւնը կորցրեց և կառքում պառկեց: Սրան յետևող նախադասութիւնը «Նրա բերանից վազում էր արիւն» գրաքննիչի փափուկ զպացմունքները շարժեցին:

Պրեֆեկտ Րիփօի խօսքերը ուղղուած թատրոնական հիւ-

րերին Լիօնում, թէ «մի բղաւէք Կարնօն գոհ եղաւ մի ատենտատի»; ստիպուած էին այս ձևով հաղորդելու:

«Մի բղաւէք Կարնօն մահամերձ է...»

Այս բոլորի հետ, սակայն, եւրոպական թերթերը բացարձակ կերպով կախուած էին, կատարուած ոճրագործութեան վերաբերեալ իրանց մանրամասն տեղեկութիւններով, բոլոր հիւրանոցներում և սրճարաններում:

Մի իրեկոյ մի հեռագիր կարդացի ես հետևեալ բովանդակութեամբ:

«Պետական բոլոր բարձր աստիճանաւորները շտապեցին Հուժերեաթ թագաւորին իրանց համակրութիւնները արտայայտելու»:

Մի քանի օրից յետոյ, սակայն, կարդացի ես եւրոպական թերթերում Ալիարիտօյի կատարած անյաշող ատենտատի մասին:

Մի ուրիշ անգամ հաղորդում էր Մադրիդից. «Իսպանիայի ամբողջ ազգաբնակչութիւնը խորապէս յուզուած է մինիստր նախագահ Կանօլայի մահուան առթիւ»: Բայց ես իսկոյն հասկացայ թէ այդ ինչ է նշանակում:

Ստամբուլօվի սպանման ժամանակ արգելուած էր նրա ոչ միայն մահուան, այլ և նոյն իսկ նրա ծանր և անյուսալի հիւանդութեան մասին որևէ բան խօսելու, որից յետոյ մահը բնականաբար պիտի տեղի ունենար:

Մամուլային սոյն օրինակ կատակերկութիւններ տեղի ունեցան Յուժատտանի Գէորդ թագաւորի կեանքի դէմ սպանման փորձ անելու առիթով. նոյնը պատահեց և Աւստրօ-Ունգարիայի Եղիսաբէթ կայսրուհու, Իտալիայի Հուժերեաթ թագաւորի և Միացեալ Նահանգների նախագահ Մակ-Կինլէի սպանուելու առիթով:

Հայկական խռովութիւնների ժամանակ պատահած ցենզուրական ծիծաղաշարժ նմուշների մասին խօսելը մեզ շատ հետու կտանէր:

Թուրքիկ կերպով աւելորդ չէ այստեղ յիշել, որ թիւրքիական թերթերում արգելուած էր Գլատտոնի պատկերը հրատարակելու, որովհետև պետական այդ անձնաւորութիւնը թոյլ էր տուել իրան Սուլթանի և թիւրքական բացասական բէժիմի դէմ խօսելու: Բացի դրանից նաև արգելուեց, թիւրքիական լրագրներում որևէ բան յիշելու այն շոգեհասակ կաթսայի պայթելու մասին, որ թիւրքական կառավարութիւնը շինել էր տուել Գերմանիայի Բիլ քաղաքում. չէ որ թիւրք ընթերցող-

ները կարող էին այդ կաթսայի պայթելը ուրիշ ենթադրու-
թիւններով պարզաբանել:

Հայկական կոտորածներից յետոյ թիւրքիական ցենզուրան
սկսեց իր բարբարոս արշաւանքները հայերէն լեզուով լոյս տե-
սած գրքերի և պարբերական հրատարակութիւնների վերաբեր-
մամբ. նա եռանդուն կերպով խուզարկում և սրտում էր հայե-
րէն լեզուով այն բոլոր հրատարակութիւնները, որոնց մէջ,
աչք զարնող շատ նախադասութիւններ կային:

Նոյն իսկ Աստուածաշունչը ազատ չմնաց վերոյիշեալ ար-
շաւանքներից: Թիւրքական գրաքննիչի աչքում նրա մի քանի
նախադասութիւնները անվստահելի և կասկածելի դարձան:

Հրէաստանը նման է հնչում Հայաստան բառին, բայց
որովհետև թիւրքիայի համար Հայաստան բառը դոյութիւն չու-
նի, քերուած է բոլոր քարտէզների վրայից, դրա համար էլ
արգելեցին յաւիտեանս Հայաստան բառի դործածութիւնը,
որովհետև նա կարող է յիշեցնել նախկին Հայաստանը:

Ուրեմն այսուհետև այնպիսի Աստուածաշունչներ, որոնց
մէջ չի կարելի գտնել Հրէաստան բառը:

Միւս տեղը վերաբերում է Քրիստոսի համար առաջին
անգամ մեռնող սուրբ Ստեփանոսին: Թիւրքական գրաքննիչը
չկարողացաւ ներել այդ սուրբին, նա չէ, որ քարկոծուելով
մեռաւ որը կարող է 1896 թ. Օղոստոսեան դէպքերը յիշեցնել,
երբ այնչափ հայեր նոյն ձևով սպանուեցան, ուստի և այդ
կտորը ջնջուեց:

Մի ցենզուրա, որ կարողանում է Ղուրանից «Սալիֆայի
պարտականութիւնների մասին» գլուխը ջնջել, ի հարկէ կարող է
և Աստուածաշունչը սրբագրել:

Թիւրքական լրագրները իրանց խորամանկութեամբ ստի-
պուած են երբեմն իրանց միտքը տպագրական սխալների շնոր-
հիւ արտայայտել: Երբ Սուլթանի առաջին քարտուղար Սուրէա
փաշան յանկարծակի մեռել էր և լուր էր տարածուել, որ նա թու-
նաւորուել է, Կ. Պոլսի գերմաներէն լեզուով հրատարակող մի
թերթում տպուած էր հետևեալը... Սուրէա փաշան յանկարծա-
մահ եղաւ մի թիւրքական (türkisch) հիւանդութեան շնորհիւ,
փոխանակ ասելու խարդախ (tückisch) հիւանդութիւնից.:

Երբ յայտնի ծովային մինիստր Հասան փաշան մի թան-
գագին պատուոյ սուր ստացաւ, Ֆրանսիական մի թերթ գիտ-
մամբ հետևեալը տպեց. «sabre de grande valeur» (փոխանակ
valeur)...

Այդպիսի տպագրական սխալները պատճառ դարձան
վերջապէս ցենզուրական մի հրովարտակի հրատարակութեան,

որի համաձայն խմբագիրները տպագրական սխալների համար
անգամ պատասխանատու են դառնում:

Դրան հակառակ, ցենզուրան ոչ միայն թոյլ է տալիս, այլ
և ցանկանում է, մանաւանդ քաղաքական յուզմունքների ժա-
մանակ, որ ընթերցողների ուշադրութիւնը գրաւուի հետևեալ
լուրերով:

«Մարտիելի պողաբերութիւն». Կոնիայում տեղի ունեցաւ
կանացի պողաբերութեան մի արտասովոր դէպք: Մի կին այդ
քաղաքում ծնել է մինչև այսօր 24 երեխայ: Նա ամուսնացել է
12 տարեկան հասակում և այժմ չնայելով որ նա 49 տարեկան
է սակայն 25 տարեկանի տպաւորութիւն է թողնում: Այդ 24
երեխաներից կենդանի են մնացել միայն 9 հոգի, այն ինչ
մնացածները մեռել են իրանց փոքր հասակում, մեծ մասամբ
ծնուելուց անմիջապէս յետոյ.:

«Մի գիժ կով». երբ Սըվազում սկսուեցին հայկական ա-
ռաջին շարժումները, Կ. Պոլսի թերթերից մէկը իր այնտեղի
թղթակցից ստացաւ հետևեալը. «Առանձին մի բան չկայ հա-
ղորդելու. նորերս մաքսատան պաշտօնեաները ձերբակալեցին
ծխախոտի մի քանի մաքսանենգներին. իբրև մի ծիծաղաշարժ
պատմութիւն աւելորդ չեմ համարում նաև ձեզ յայտնել, որ
քաղաքում մի կով է գժուել, որի պատճառով տեղիս ամբողջ
ազգաբնակութիւնը յուզուած դրութեան մէջ է գտնուում»: Շատ
պարզ է, որ ընթերցողը պէտք է կարողանայ այդ խօսքերը
սողերի արանքներով կարդալ:

Յունական պատերազմից սկսած թիւրքիայի պարբերա-
կան մամուլը աչքի ընկնող փոփոխութեան ենթարկուեց, որով-
հետև միայն այդ ժամանակ թիւրքիական թերթերը առաջին
անգամ արտօնութիւն ստացան օգտուելու քաղաքական յայ-
տարարութիւններից կամ կօմբինացիաներից: Այդ ժամանակ
մանաւանդ մի՛ օրաթերթ՝ պատկերազարդ ամենօրեայ «Մալիւ-
մաթ»ը, որ Ելըզլի օրգանն է համարում, արտաքին քաղա-
քականութեան իր նուիրած գեղեցիկ և ազատ յօդուածներով,
գրաւեց ընթերցողների ուշադրութիւնը: Այդտեղ անգլիացի-
ներին էլ անում էին նոյն յանդիմանութիւնները՝ Հընդկաս-
տանի մահմեդականների վերաբերմամբ, նրանց կատարած
անգթութիւնների համար, ինչ որ անգլիացիները թիւրքիային
էին ուղղում հայերի նկատմամբ և պահանջում էր, որ «յանուն
քաղաքակրթութեան խօսող պետութիւնները» յանուն քաղա-
քակրթութեան Հնդկաստանի ճնշուած մահմեդականներին ա-
զատեն:

Պետութիւնը թոյլ էր տալիս Կ. Պոլսի թերթերի միջո-

ցով մասնաւորապէս, թիւրքերի համար ասհասարակ, այնպիսի լուրեր տարածել, որոնք գուրսը միայն ծիծաղ կարող են շարժել:

Այսպէս օրինակի համար «Մարահ»-ը հաղորդում է. «Այ՝ միրալները խնդրեցին Ջեւադ փաշային կրետական գործը իր ձեռքը վերցնել և շուտափոյթ լուծում տալ»:

Սակայն սրան հակառակ, ժողովուրդը արդէն սովորած էր քաղաքականութեան մասին խօսելու և դատողութիւններ տալու. շատերը արդէն սկսել էին եւրոպական լրագրներ կարգաւ իրանց ծանօթութիւնները ընդարձակելու համար, շատերն էլ մեծ հետաքրքրութեամբ յետևում էին ներքին քաղաքականութեան:

Բայց յանկարծ թնդաց ցենզուրայի «յետը», ինքվիզիցիայի որոտարառը. և ամեն ինչ ընկղմումէ հին ֆանատիկոսութեան մէջ անով ու սարսափով:

Նոյն իսկ գուրսը ապահովութեան մէջ ապրող երիտասարդ թիւրքերը սրերը պատեանների մէջ դնելով և թափ տալով իրանցից բոլոր իդէալները, վերադարձան Փաղիշահի ոսկու ամանների շուրջը բոլորելու:

Ի վերջոյ յիշատակեմ և հետևեալ գէպքը, որ կարող է ապացուցանել թէ ցենզուրան որչափ լրջութեամբ է տանում իր գործը:

Մի գիշեր Պերայի գլխաւոր փողոցում գրօսնում էին երկու գերմանացի պարոններ իրանց տիկինների հետ միասին, երբ մի շատ ճաշակով հագնուած թիւրք վրայ է դալիս և սկսում վերոյիշեալ շորս հողուն մտրակահարել: Սակայն մօտեկայ սըրձարանից մի քանի մարդիկ վրայ հասնելով, հասցնում են սրիկային իր արժանի վարձատրութիւնը մի փառաւոր քոթակով: Ռատիկանութիւնը այս գէպքի ժամանակ ներկայ չէր: «Levant Herald» լրագիրը գէպքը հաղորդելով աւելացնում է:

«Ձի կարելի ասել թէ մեր ոստիկանութիւնը լաւ կազմակերպուած չէ: Ամեն յիսուն քայլի ամենայն ճշտութեամբ ազենաներ են նշանակուած, որոնք ցերեկները միշտ իրանց ծառայութեան մէջ են, սակայն գիշերները երբեմն վատ եղանակներին ու հանգիստ ժամանակներին սրձարանների մէջ խաղաղ անկիւն են որոնում, որից և ինչպէս ներկայ պատմութիւնը ցոյց է տալիս ոստիկանութիւնը յաճախ սուժում է:

Չնայած զգուշութեամբ գործածուած այս բառերին «Levant Herald» ցենզուրայից իսկոյն մի խիստ յանդիմանութիւն ստացաւ: Յանդիմանութեան պատճէնը բերում եմ այստեղ թիւրքերական մամուլի բիւրօյի ծիծաղելի վիճակը ապագային որպէս յիշողութիւն թողնելու:

Դ Ո Ւ Ռ

Ներքին գործոց մինիստրութիւն. Օտարազգի մամուլի վարչութիւն. 28 յուլիսի 1896

«Levant Herald» ոչ մի ուշադրութիւն չի դարձնում ցենզուրական կանոնադրութեան վրայ, ուստի և յայտարարում է նրան, որ նա կենթարկուի այն պատիժներին, որոնք նշանակուած են ցենզուրական կանոնադրութեան նկատմամբ զանցաուութիւն անողների համար:

Պետական խորհրդական և վերատեսուչ օտարազգի մամուլի:

Մշան.

Սպանացոյ պատիժները կայանում են նախ դրամական օժանդակութիւնից զրկելու. (Բոլոր թերթերը թիւրքիայում տէրութիւնից դրամական օժանդակութիւն են ստանում) և դադարեցման մէջ, որ լինում է օրով, շաբաթով, ամսով և կամ ընդ միշտ: Վերջինս ամենաժանր պատիժն է արդէն, որին ենթարկուեց և ի միջի այլոց հայոց «Հայրենի» լրագիրը: Այդ առթիւ թիւրքերական ցենզուրայի խորհրդաւոր պատճառարանութիւնը հետևեալն էր. «Ի նկատի ունենալով խմբագրութեան ընթացքը»...

Առանձին գրքերով լոյս են տեսել Թարգմանչի հե-
տևեալ աշխատութիւնները.

1. Ջիովաննի Վերգա, Գիւղական ասպետութիւն (պատկեր
իտալական ժողովրդի կեանքից) Թարգ. Գերմ. . 15 կ.
2. Մաքս Նորդաու. Հայրենասէր իտալացիներ, Թարգ. գերմ. 10 կ.
3. Մ. Հալբէ, Սիւսեմ. Օսկար Վիշտէ, Երջանիկ իշխանը,
Թարգմանութիւն գերմաներէնից. . . 15 կ.
4. Իօհաննի Ահօ. Երկու Նովելլա Թարգ. գերմ. . 10 կ.
5. Հ. Իբսէն. Հասարակութեան նեցուկները, դրամա 4 գործ.
Թարգ. գերմ. 50 կ.
6. Բ. Շտեքն, Հիւանդ մարդը, Թարգ. գերմ. . . 30 կ.

« Ազգային գրադարան

NL0219574

39.404

351.74
C-95